

MIKS DEMOKRAATIA SOOMET EI PÄÄSTNUD? ÜHENDKUNINGRIIGI- SOOME SÕDA JA DEMOKRAATLIKU RAHU TEOORIA

Ago Raudsepp

Soome iseseisvuspäeval, 6. detsembril 1941 kell veerand seitse öhtul andis Ameerika Ühendriikide saadik Soome valitsusele üle teate, milles seisis, et sõjaseisukord Ühendkuningriigi ja Soome vahel hakkab kehtima 7. detsembril kell 12.01 A.M. Greenwichi aja järgi.¹ Ameerika saadik pidi seda tegema seetõttu, et diplomaatilised suhted Ühendkuningriigi ja Soome vahel olid katkenud juba varem. Seesama sõjakuulutus on maailma ajaloos haruldane näide kahe demokraatliku riigi vahelisest sõjast. Küsimust, kas üldse oli tegemist sõjaseisukorraga, ei saa vähemalt juriidilises mõttes püstitada, sest kui 1947. aasta veebruaris oli vaja sõlmida rahuleping,² siis järelikult tähendas see ka sõda. Sõda oli, kuid omapärasel kombel see mitte ei järgnenud sõjakuulutusele, vaid hoopis eelnes sellele. 30. juulil 1941. aastal brittide poolt korraldatud pommirünnakus Petsamole³ hukkus neli Briti ja kaks Saksa sõjaväelast ning üks Norrale kuuluva kaubalaeva meeskonnaliige. Soomlastest sai üks inimene raskemaid ja kolm kergemaid vigastusi. Mõnedel andmetel üks vigastada saanud soomlane

Autor soovib tänada oma juhendajat, Tartu Ülikooli professor Eero Medijainenit, sest just temale kuulub idee tegeleda käesoleva artikli teemaks oleva küsimusega.

¹ Kellaeg 12.01 A.M. võib olla segadust tekitav, mõeldud on kellaega 00.01; Briti välisministeeriumi teadetes, mis saadeti laiali teiste riikide diplomaatilistele esindajatele, on sõjaseisukorra kehtima hakkamise kellaajaks märgitud 1.01 A.M. – National Archives, London (edaspidi NA), FO 371/29355, l. 81: From Washington to Foreign Office, No. 5657, 6.12.1941; NA, FO 371/29355, l. 73–74: From Foreign Office to Washington. No. 6728, 6.12.1941.

² 10. veebruaril 1947 kirjutati Pariisis alla rahulepingule ühelt poolt Soome ja teiselt poolt Nõukogude Liidu, Ukraina NSV, Valgevene NSV, Ühendkuningriigi, Kanada, Austraalia, Uus-Meremaa, Lõuna-Aafrika Liidu, India ja Tšehhoslovakkia vahel. Samal päeval sõlmiti sarnased rahulepingud ka Itaalia, Rumeenia, Bulgaaria ja Ungariga.

³ Operatsiooni “E.F.” käigus pommitati 30. juulil 1941 samaaegselt Norra territooriumil asuvat Kirkenesi (Kirkkonieni) ja Soome territooriumil asuvat Liinahamari sadamat.

hiljem suri.⁴ Britid pidasid õhusõda Soome territooriumi kohal veel ka 1941. aasta sügisel, kui Murmanskisse saabus kaks eskadrilli Hurricane hävitajat koos meeskonnaga.⁵

Politoloogid on demokraatlike riikide vaheliste sõdade puudumise kohta öelnud, et see on “empiirilisele seadusele kõige lähemal, mis meil on”.⁶ Ei ole ilmselt liiga palju teaduslikku laadi hüpoteese,⁷ mis on leidnud tee maailma tipp-poliitikute kõnedesse – nii juhtus demokraatliku rahuga üheksakümnendatel, kui koos külma sõja lõpuga arvati olevat kätte jõudnud ka ajaloo lõpp.⁸ Võib-olla sai demokraatliku rahu idee oma lihtsuses poliitikute poolt liigagi omaks võetud, sest 2000. aastate lõpus on seda nimetatud juba “kaasaja üheks välispoliitiliseks mantraks”.⁹ Samasuguseks mantraks võib pidada usku, nagu oleks demokraatia võimuses hoida ära mitte ainult sõdu, vaid ka minevikus aset leidnud traagilisi arenguid. Kakkümmend viis aastat pärast külma sõja lõppu, kui ajalugu ei paista mitte lõppevat, vaid pigem korduvat, on seda enam põhjust uurida, kas usul demokraatia võimetusse, eriti, mis puudutab aega kolmveerand sajandit tagasi, on ka alust.

Demokraatia iseenesest ei saa midagi põhjustada ega ära hoida, seda saavad teha ainult inimesed. Demokraatliku rahu põhjustajateks on peetud demokraatialle iseloomulikke piiranguid, mis takistavad riigijuhtidel sõja kasuks otsustada, eriti konfliktide korral teiste demokraatlike riikidega.

⁴ Ago Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, magistr töö, juhendaja prof. Eero Medijainen (Tartu: Tartu Ülikool, 2013), <<http://dspace.utlib.ee/dspace/handle/10062/33618>> (28.11.2014), 38, 40; Jukka Nevakivi, *Ystävistä vihollisiksi: Suomi Englannin politiikassa 1940–1941* (Helsinki: Tammi, 1976), 138; Jukka Raunio, ”Brittien ilmahyökkäys Petsamoon ja Kirkkoniemeen 30.7.1941”, *Suomen Ilmailuhistoriallinen Lehti*, 17.2.2012, 17.

⁵ Tegemist oli operatsiooniga ”Benedict”, mille raames saadeti Murmanskisse kokku 40 Briti hävitajat. Esimene lahinglend toimus 11. septembril 1941 ja samal kuul sooritati koos Nõukogude pommitajatega läbi Soome õhuruumi reide Põhja-Norraste ning rünnati Petsamo jõe silda Soomes. Kõik lennukid anti 20. oktoobril 1941 üle venelastele ja Briti meeskonnad jõudsid tagasi kodumaale 7. detsembril. Nelja operatsioonis osalenud Briti lendurite autasustati Lenini ordeniga ja nad on ka ainukesed britid, kes selle on saanud – Carl-Frederik Geust, ”Royal Air Force Murmanskissa 1941”, toim. Ohto Manninen, *Sotilasaikakauslehti*, 5 (1991), 370–374.

⁶ Jack S. Levy, “Domestic politics and war”, *The Journal of Interdisciplinary History*, 18:4 (Spring, 1988), 662.

⁷ Vastavas kirjanduses kasutatakse demokraatliku rahu teooria kohta enamasti väljendit *democratic peace proposition*, mis oleks otsetõlkes demokraatliku rahu väide või hüpotees.

⁸ Bruce Russett, *Grasping the democratic peace* (Princeton: Princeton University Press, 1995), 11, 129; Ühendriikide riigisekretär James Baker 21.4.1992: “Tõelised demokraatiad ei lähe üksteise vastu sõtta”; president Bill Clinton 25.1.1994: “Demokraatiad ei ründa üksteist”.

⁹ Toomas Henrik Ilves, ”Meeloslasi mäletades”, *Suurem Eesti: valik presidendikõnesid ja -kirjutusi 2006–2011* (Talinn: Varrak 2011), 66.

Neiks on: 1) avaliku arvamuse mõju; 2) demokraatlike institutsioonide mõju ja 3) demokraatliku kultuuri mõju.¹⁰ Avaliku arvamuse rahustavat toimet konfliktide korral teiste riikidega, sealhulgas ka demokraatlike riikidega, näited ajaloost ei kinnita, pigem vastupidi.¹¹ Institutsioonid on kõigest vahend, mis on küll väga oluline, kuid mille olemasolu ei saa iseenesest rahu põhjustada – vähemalt mitte valikuliselt ainult teiste demokraatlike riikidega. Vahendi kasutamine sõltub kasutajatest ehk institutsioonidesse valitud poliitikute ja poliitikute käitumist suunavad omakorda motiivid. Seega tuleks demokraatliku rahu põhjustajat otsida eelkõige kolmandana nimetatud demokraatlikust kultuurist, mis peaks seisnema põhimõttes, et suhetes teiste riikidega järgitakse samu konfliktide lahendamise norme, nagu kasutatakse siseriiklikult: kompromissid ja vägivallast hoidumine, oponentide õiguste ja eksistentsi austamine. Kui kahe demokraatliku riigi vahel ongi tekkinud konflikt, siis peaksid riigijuhid vastastikku eeldama, et neil on aega rahumeelse lahenduse otsimiseks, sest pole vaja karta üllatusrännakut. Lihtsustatult on demokraatlikku kultuuri nimetatud suhtumiseks: “ei ole lihtsalt kohane sõdida teise demokraatliku riigiga”.¹² Teiselt poolt on iga riigi esmane ülesanne tagada enda säilimine ja riigijuhid peavad kriisiolukorras lähtuma eelkõige kaalutlustest, mis aitavad nende riigil ellu jääda. Realistid on selle kohta öelnud, et “riigid liituvad kasvõi saatanaga, et ära hoida sõjalise kaotuse põrgut”.¹³ Võime seda nimetada realistlikuks suhtumiseks.

¹⁰ Ideed, et avalik arvamus aitab sõdu ära hoida, on omistatud Immanuel Kantile, sest Kanti arvates riigis, milles võim kuulub kodanikele, ei ole nad huvitatud sõja kasuks otsustama, kuna nad peavad ise kandma ka kõik sõjast tulenevad raskused – vt Levy, “Domestic politics and war”, 664; institutsioonid kui vabariikliku riigikorraldusega kaasaskäiv võimude lahusus on samuti Kantil üks igavese rahu eeltingimustest ja Kant kasutab ka sõna “kultuur”, mille järkjärguline areng peab viima üksteisemõistmiseni ja kokkulepeteni, mis tagavad igavese rahu, vt Immanuel Kant, “Toward perpetual peace: a philosophical sketch”, ed. by Pauline Kleingeld, transl. by David L. Colclasure, *Toward perpetual peace and other writings on politics, peace, and history* (New Haven and London: Yale University Press, 2006), 74–78, 92; vt ka Michael W. Doyle, “Kant and liberal internationalism”, *ibid.*, 228.

¹¹ Tuntuim selline näide on 1898. aasta Fashoda kriis, kus vastamisi olid demokraatlikud suurriigid Prantsusmaa ja Inglismaa ja mis ei lõppenud kahe demokraatliku riigi vahelise sõjaga mitte tänu, vaid vaatamata avaliku arvamuse survele, vt James Lee Ray, *Democracy and international conflict: an evaluation of the democratic peace proposition* (University of South Carolina Press, 1995), 176–181.

¹² Russett, *Grasping the democratic peace*, 35, 40; Russett kirjutab samuti, et institutsioonid sõltuvad omakorda kultuurist ja institutsioonidest ja kultuurist tulenevad piirangud ei ole selgelt eristatavad.

¹³ Kenneth N. Waltz, *Theory of international politics* (New York: Random House, 1979), 166.

Demokraatliku rahu seisukohalt oli Briti-Soome sõda anomaalia ja selle oleks pidanud ära hoidma demokraatlik kultuur koostoimes demokraatlike institutsioonidega. Realistide arvates lähtusid otsustajad kaalutlustest, mis pidid aitama nende riigil ellu jääda ja selle loogiliseks tulemuseks oligi Briti-Soome sõda. Käesoleva artikli ülesandeks on hinnata Briti-Soome sõja seisukohalt oluliste otsustajate tegevust nimetatud kahe alternatiivse selgituse valguses. Olulised otsustajad olid antud juhul Ühendkuningriigi sõjakabineti liikmed ja sõjakabineti jaoks informatsiooni koguvad riigiametnikud. Soome poole tegevust vaadeldakse käesoleval juhul ainult niipalju, kui seda peegeldavad Ühendkuningriigi allikad, kuivõrd just Ühendkuningriik oli see, kes Soome territooriumi pommitas ja Soomele sõja kuulutas. Briti parlamendi tegevusele ei ole tähelepanu pööratud, sest otsus pommitada Petsamot, katkestada Soomega diplomaatilised suhted ja kuulutada Soomele sõda, polnud parlamendi teha. Sõjakabinet ja kõrgemad riigiametnikud moodustasid Ühendkuningriigis selle hästiinformeeritud eliidi, kelle võimuses oli selliseid otsuseid langetada või vähemalt mõjutada. Kui üks või teine alternatiivsetest selgitustest kehtib, siis peab olema võimalik avastada märke eliidi hoiakutes ja käitumises, mis sellele viitaksid.

Eellugu

Ühendkuningriigi sõjakuulutus Soomele ei sündinud tühjale kohale. Seda võib pidada kulminatsiooniks arengule, mis algas juba 1940. aasta suvel, kui britid Soomele esimest korda mereblokaadi kehtestasid. Mereblokaad on oluline kahel põhjusel: esiteks, britid rakendasid seda Soome suhtes korduvalt enne Saksa-Nõukogude sõja tulemusena tekkinud liitude väljakujunemist: täielik mereblokaad kehtis oktoobris-novembris 1940 ja uuesti alates juuni keskpaigast 1941. Teiseks, tegemist oli ka sõjalises mõttes väga tõsise sammuga, sest mereblokaadiga tekitati Soomele tunduvalt suuremat kahju kui näiteks Petsamo pommitamisega. Laskumata detailidesse on mereblokaadi puhul selgelt näha realistlikku suhtumist: mida suuremaks muutus oht Ühendkuningriigile (Prantsusmaa langemine juunis 1940, lahing Britannia pärast juulis-oktoobris 1940), seda vähem lugesid võimalikust demokraatlikust kultuurist tulenevad piirangud ehk soov hoiduda kahjustamast totalitaarse Nõukogude Liidu surve all olevat demokraatlikku Soomet. Märke demokraatlikust kultuurist võib leida Ühendkuningriigi Helsingi saadiku Gordon Verekeri suhtumises, kes oli järsult blokaadi vastu ja soovitas Londonil soomlastele nende Saksa-sõbralik

tegevus andeks anda, kuna brittide poliitika oligi ajanud Soomet “tegema liitu saatanaga”.¹⁴

Petsamo pommitamine oli mereblokaadist lugedes ajaliselts järgmine oluline samm. Poliitiline otsus pommitada sihtmärke Põhja-Norras ja Põhja-Soomes langetati pärast Saksamaa kallaletungi Nõukogude Liidule ehk juba tärkava Briti-Nõukogude alliansi tingimustes. Operatsioonile eelnes väga tugev surve Nõukogude Liidu poolt ja selle sõjaliseks põhjenduseks oli Moskvast pärinev luureinformatsioon, mis hiljem ekslikuks osutus.¹⁵ Pole õnnestunud leida märke, et britid oleksid otsuse langetamisel teinud vahet Norral ja Soomel, kuigi esimesel juhul oli tegemist Saksamaa poolt vägivaldselt okupeeritud territooriumiga ja teise sisenesid sakslased kokkuleppel Soome seadusliku valitsusega. Jättes propaganda kõrvale võib väita, et 1941. aastal ei võetud ei Londonis, Washingtonis ega ka Helsingis Petsamo pommitamist kui brittide rünnakut Soome vastu.¹⁶ Sama võib väita ka Briti lendurite tegevuse kohta Murmanskis, mis oli Soome luurele teada, kuid mille vastu ametlikult ei protestitud.¹⁷ Järelikult, kui Ühendkuningriigi-Soome sõda olekski ainult nende episoodidega piirdunud, siis poleks meil põhjust seda demokraatliku rahu seisukohalt rohkem analüüsida. On küll tähelepanuväärne, et Briti Helsingi saadikus tekitas Petsamole korraldatud ootamatu rünnak tõrget¹⁸ ning ka Ühendkuningriigi valitsuse eneseõigustustes on märke ebamugavustundest, ja võime

¹⁴ Nevakivi, *Ystävistä vihollisiksi*, 70–71.

¹⁵ GRU pealiku Filipp Golikovi poolt Briti sõjalise missiooni juhile Noel Mason-MacFarlane'le 2.7.1941 edastatud luureinfo kohaselt asusid Petsamo lähedal fjordides Saksa “transpordilaevalde kontsentratsioonid” ja Nõukogude pool tegi ettepaneku, et britid saadaksid lennukikandjad neid puruks pommitama – NA, FO 371/29485, l. 78: From Moscow to Foreign Office, No. 706, 2.7.1941; pommitamisotsus langetati sõjakabineti kaitsekomitee istungil 3.7.1941 – NA, CAB 69/2, l. 264–265: War Cabinet. Defence Committee (Operations), D.O. (41) 45th meeting.

¹⁶ Näiteks asuti Ühendriikide riigidepartemangu poolt koostatud ülevaates seisukohale, et juhul, kui Briti väed peaksid ründama Saksa vägesid Petsamos ja Põhja-Soomes, siis ei tähenda see veel Soomele sõja kuulutamist – NA, FO 371/29354, l. 110–111: British Embassy, Washington, D.C., N 6754, 4.11.1941; peale ajakirjanduses avaldatud propagandamaigulise ametliku protesti ei esitanud soomlased brittidele seoses Petsamo pommitamisega pretensioone: nii Soome saadik Londonis kui ka välisminister Helsingis ütlesid vaid, et võtavad pommitamist brittide vastusena nende ettepanekule suhted ajutiselt katkestada – Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, 103.

¹⁷ Geust, “Royal Air Force Murmanskissa 1941”.

¹⁸ Vereker kirjutas Londonisse, et “ma saan siiski ainult taunida vajadust pommitada” ning tsiteeris Soome ajalehti, kes “kahetsevad kibedalt, et Suurbritannia on teinud valiku rünnata Soomet vaatamata pikkade traditsioonidega Soome-Briti sõprusele” – NA, FO 371/29353, l. 35: From Helsingfors to Foreign Office. No. 675. 2.8.1941; *ibid.*, l. 149: British Legation, Helsingfors. No. 140. 15.8.1941; Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, 79.

lugeda, et demokraatlik kultuur näitas ennast siin mingil määral. Kuid vaatamata sellele, ei tehtud brittide doktriinis rünnata vaenlast “ükskõik, kus see ka ei viibiks” mingit vahet demokraatlike ja mitte-demokraatlike riikide vahel, nagu ka riikide vahel, kellega oldi ametlikult sõjas ja kellega mitte. Selles mõttes ei erinenud demokraatlik Ühendkuningriik totalitaarset Saksamaast, kes pommitas Kreekas viibivaid britte, kui Saksamaa ei olnud veel Kreekaga sõjas, ja samuti neutraalse Islandi territooriumi, kuna seal asus Briti garnison.¹⁹

Diplomaatilised suhted Soome ja Ühendkuningriigi vahel katkesid vahetult pärast Petsamo pommitamist, kuid poleks õige väita, et need katkesidki pommitamise tõttu.²⁰ Pigem tuleks imestada, et neid suudeti niivõrd kaua säilitada, sest Briti valitsusametnike agarus lugeda demokraatlik Soome vaenlaseks kõigest mõned tunnid pärast Saksa-Nõukogude sõja algust, on märkimisväärne.²¹ Ja seda veel enne, kui peaminister oli raadios esinenud,²² kui Soome oli vastuseks Nõukogude pommitamistele kuuluta-

¹⁹ NA, FO 371/29353, l. 206–208: British Legation, Stockholm. No. 397. 26.9.1941. Translation. Article in Nordens Frihet of September 11th, 1941. Objectivity. By Eirik Hornborg.

²⁰ Petsamo pommitamine oli suhete katkestamise ametlikuks põhjuseks, mis viidi lõpule ülejäämisel päeval pärast pommitamist, 1. augustil 1941. Protsess ise oli alanud mõned päevad varem, kui 28. juulil andis Soome välisminister Briti saadikule noodi, milles tegi ettepaneku suhted vastastikusel kokkuleppel peatada. Brittidele selline lähenemine ei meeldinud ja nad otsustasid Soome algatuse avalikustada, kuid mitte sõna-sõnalt, vaid omapoolses tõlgenduses, et asetada süü suhete katkestamise eest soomlastele. Järgnes diplomaatiline kemplemine, kus esitati vastastikku noote ja siis need avalikustati. Petsamo pommitamine andis lõpuks diplomaatilise võidu Helsingile, sest nüüd sai näidata, et suhete katkestamise eest on vastutav ikkagi London – vt Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, 74–81.

²¹ Briti välisministeeriumi Põhja osakonda (*Northern Department*), mis tegeles Skandinaaviamaade, Balti riikide (sh Soome) ja Nõukogude Liiduga, hakkasid 22. juuni hommikul saabuma küsimused, mismoodi tuleks suhtuda Soomesse. Näiteks tundis kohe hommikul sõjatranspordi ministeerium huvi, kas võib anda välja korraldused Soome laevade kinnipidamiseks ja kas admiraliteet võib arestitud laevadele saata relvastatud valve. Sellele vastati jaatavalt. Pärastlõunal laekus Põhja osakonda järelepärimine, kas telegrammide edastamine Soome tuleb peatada ja kas Soome saatkonnalt tuleb ära võtta šifrikasutamise õigus. Sellele vastati eitavalt. Öhtupoole saadeti Briti Moskva saatkonnale telegramm, milles paluti hoiatada venelasi, et soomlased suudavad lugeda nende šifrit, nii nagu nad tegid seda ka Talvesõja ajal – NA, FO 371/29352, l. 84; Finland. Telephone conversations on position, N 3098; NA, FO 371/29358, l. 52: From Foreign Office to Moscow, No. 632, 22.6.1941.

²² Teatavasti pidas Churchill 22. juuni öhtul raadiokõne, milles asetas ühelt poolt võrdusmärgi natsismi ja kommunismi vahele, kuid teiselt poolt ei jätnud vähimatki kahtlust, et uues olukorras ei oma see enam tähtsust: “kõik see kahvatub näitemängu ees, mis nüüd avaneb [...] Meil on ainult üks siht ja üks pöördumatu eesmärk. Me oleme otsustanud hävitada Hitleri ja kõik natsirežiimi jäänused. Miski ei saa meid pöörata

nud ennast sõjas olevaks ning kui Soomes paiknevad Saksa väed olid alustanud sõjategevust. Pärast Churchilli raadiokõnet pidid välisministeeriumi töötajad teiste ministeeriumide Soome-vaenulikkust vaigistama rõhutada, et Soomesse tuleb suhtuda samamoodi kui Ungarisse, Rumeeniasse ja Bulgaariasse enne nende riikidega suhete katkestamist.²³ Välisministeeriumis oli otsustatud suhted Soomega säilitada, sest nii oli kasulikum laevanduse seisukohalt ja saatkond Helsingis oli võimeline saatma LONDONisse olulist informatsiooni.²⁴ Samale seisukohale jäädi isegi pärast seda, kui Churchill nõudis välisminister Anthony Edenile saadetud märgukirjas soomlaste karmi kohtlemist ja saadikult sidevahendite äravõtmist: “Pole vaja sõda kuulutada, kuid mulle tundub, et neid peaks kohtlema suuresti samal viisil, kui me oleksime sõjas.”²⁵ Saadikult sidevahendite äravõtmine olekski tähendanud suhete katkestamist. Soomlased soovisid, lootuses äratada enda vastu mingitki poolehoidu, püüdsid brittidele meelde tuletada, et Soome on samamoodi demokraatlik nagu Suurbritannia ning seisab samamoodi oma riigi huvide eest.²⁶ Paraku lükati sellised katsed brittide poolt halastamatult tagasi. Isegi leiboristid keerasid oma aatekaaslastele selja, keeldudes vastamast Soome sotsiaaldemokraatide ja ametiühingute

sellel teel. Mitte miski [...]. Iga inimene või riik, kes võitleb natsismiga, saab meilt abi. Iga inimene või riik, kes marsib koos Hitleriga, on meie vaenlane.” – Winston Churchill, *The Second World War, III: the Grand Alliance* (Penguin Classics, 2005), 331–332; Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, 44.

²³ 23. juunil tunti siseministeeriumist huvi, mida peaks ette võtma Inglismaal viibivate Soome kodanikega ja saadi vastuseks, et esialgu mitte midagi, et Soomesse tuleks suhtuda analoogselt Bulgaaria, Ungari ja Rumeeniaga enne nende riikidega suhete katkestamist. Rahandusministeeriumist küsiti, kas tuleks külmutada Soome varad. Ka sellele küsimusele vastati Põhja osakonnast viitega Bulgaariale, Rumeeniale ja Ungarile, et käitumine Soomega ei peaks erinema sellest, mida rakendati nende riikide suhtes enne diplomaatiliste suhete katkestamist – NA, FO 371/29352, l. 85; Finland. Telephone conversations on position, N 3098.

²⁴ Briti sõjatranspordi ministeeriumi ja Soome saatkonna vahel olid käimas läbirääkimised ja oli loota kasulikku kokkulepet, kui õnnestuks veenda Soomet vabatahtlikult oma kaubalaevu Suurbritanniale prahtima – NA, FO 371/29352, l. 102: Parliamentary question, N 3393; Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, 52.

²⁵ NA, FO 371/29359, l. 11: Prime Minister's Personal Minute, Serial No M. 704/1, 5.7.1941; Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, 55–56.

²⁶ Soome saadik Londonis Georg A. Gripenberg ütles 27. juunil kohtumisel Briti välisministeeriumis, et Soome oli “esimene väike demokraatlik riik, kes pidi relvad kätte võtma, et oma vabadust kaitsta ja selles võitluses sai talle osaks terve maailma moraalne toetus ja kogu tagasihoidlikkuse juures, isegi imetus” – NA, FO 371/29358, l. 79–81: C. F. A. Warneri märkmed kohtumistest Soome saadikuga. N 3188. 27.6.1941; Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, 48–50.

telegrammile.²⁷ Soome sotsiaaldemokraatide liidri ja Talvesõja-aegse välisministri Väino Tanneri²⁸ asumine Soome valitsuse kaubandus- ja tööstusministriks põhjustas Churchilli vihase reaktsiooni ja järjekordse märgukirja Edenile: “Sellest pole kasu, kui nad sätivad üles mingi demokraatliku Tanneri kamuflaaži ja teevad selle varjus oma räpast tööd.”²⁹

On selgelt täheldatav soomlaste ootus, et demokraatlik kultuur neid kaitseks – mida ta paraku ei teinud. Pole ühtegi märki, et brittide positsiooni oleks mõjutanud see, kas Soome oli demokraatlik või mitte. Pigem avaldus realistlik suhtumine siin topelt-tugevuses, kui välisministeeriumi osakonnajuhataja ja välisminister peaministrile vastu vaidlesid ega nõustunud Soomega suhteid katkestama – põhjuseks mitte see, et Soome on demokraatlik riik, vaid laevandusega seotud pragmaatilised huvid. Realistlikust seisukohast võib britte igati mõista – alanud Saksa-Nõukogude sõda tähendas nende jaoks, et nad ei olnud enam Saksamaa vastu üksinda ja et Saksa sõjamasin veeres itta, kaugemale Briti rannikust. Loomulikult tuli teha kõik selleks, et niisugune olukord kestaks võimalikult kaua. Soomlaste üha suurenev panus Nõukogude Liidu oodatavasse kokku-kukkumisse pidigi britte tõsiselt häirima. Teisalt, ühtegi märki demokraatlikust kultuurist siit ei leia. Pigem vastupidi, Talvesõja-aegse liitlase demokraatliku Soome sõjasaladuste avaldamine totalitaarsele Nõukogude Liidule³⁰ annab tunnistust ka kõige minimaalsemate piirangute puudumisest, mis sellest võiksid tuleneda.

²⁷ Soome Sotsiaaldemokraatlik Partei ja Ametiühingute Keskliit saatsid Briti Leiboristlikule Parteile ja Ametiühingute Kesknõukogule avaliku kirja (telegrammi), milles tõmmati paralleele Talvesõjaga: “Meil ei olnud muud võimalust kui ennast kaitsta. Töölisrahvas ei kahtle selles ja võitleb oma maa iseseisvuse ja vaba sotsiaalse süsteemi eest, mis põhineb demokraatial. Meie argumendid on samad, mis 1939, kui puhkes sõda, mille käigus Briti leiboristide organisatsioonid avaldasid suurt sümpaatiat meie asja suhtes” – NA, FO 371/29352, l. 115; From Socialdemocratic Party of Finland, Helsinki. To Labour Party of Britain Trade Union Congress General Council Transport House London, 4.7.1941.

²⁸ Soome Sotsiaaldemokraatliku Partei liider; rahvarustusminister alates 27.3.1940 kuni lahkumiseni Nõukogude Liidu survele 15.8.1940, alates 3.7.1941 kuni 22.5.1942 kaubandus- ja tööstusminister; Tanner oli Nõukogude Liidu erilise vihkamise objekt.

²⁹ NA, FO 371/29352, l. 125; Prime Minister's Personal Minute. Serial No M. 725/1. 10.7.1941; Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, 57.

³⁰ Põhja osakonnast saadeti 22. juuni õhtupoolikul Briti Moskva saatkonnale telegramm, milles paluti hoiatada venelasi, et soomlased suudavad lugeda nende šifrit, nii nagu nad tegid seda ka Talvesõja ajal – NA, FO 371/29358, l. 52; From Foreign Office to Moscow, No. 632, 22.6.1941.

Otsus ähvardada Soomet sõjakuulutusega

Viiburi langes Soome vägede kätte 29. augustil 1941 ja ülejäärgmisel päeval peeti linna vabastamise auks sõjaväeparaad. Neli päeva hiljem soovis Nõukogude saadik Ivan Maiski kokkusaamist Churchilliga. Kohtumisel ulatas Maiski peaministrile Stalini kirja ja luges selle sealsamas ette. Muuhulgas kirjutas Stalin, et kolm nädalat tagasi õnnestunud rinde suhteline stabiliseerimine on hiljuti segi löödud tänu idarindele paisatud 30–34 värskle Saksa diviisile ja 20 Soome ja 26 Rumeenia diviisi “suurele aktiveerumisele”. Kõik see olevat võimalik seepärast, et sakslased peavad ohtu läänes blufiks. Lisaks rõhutas Nõukogude saadik vajadust avaldada Soomele suuremat survet, et see sõdimise lõpetaks. Järgnenud vestlus muutus üha emotsionaalsemaks, kui Maiski heitis Churchillile ette sõjalise toetuse puudumist ning Churchill omakorda vastas, et veel neli kuud tagasi ei olnud selge, kummal poolel Nõukogude Liit üldse kavatses sõidida. Peaminister ütles, et kui ta usuks, et sellest oleks venelastele abi, siis ta ei kõhkleks ohverdada ka 50 000 meest. Kohtumise lõpus lepiti kokku, et britid hoitavad Soomet, et kui ta läheb kaugemale 1918. aasta piiridest, siis ollakse valmis sõda kuulutama ning Churchill kirjutab Rooseveltile kirja palvega Soomele survet avaldada.³¹

Järgmisel päeval oli teema sõjakabinetis arutusel. Churchill väljendas arvamust, et venelaste separaatrahu sakslastega ei saa täielikult välistada, kuigi mitte miski Maiski sõnades otseselt sellisele võimalusele ei viidanud. Eden kinnitas peaministri kahtlusi. Mis puutus soomlastesse, siis arvas välisminister, et on võimalik neile sõda kuulutada ja paluda ameeriklastel omalt poolt samme astuda. Kuid asja lähemalt kaaludes ei pruugi selline tegevus olla kasulik, sest soomlased on seotud teatud laevandusoperatsioonidega, mis sellisel juhul katkeksid ja ameeriklased olevat juba külmutanud Soome varad.³² Churchilli 5. septembri kuupäeva kande vastus Stalinile läks teele põhimõtteliselt samas sõnastuses, nagu oli kokku lepitud

³¹ NA, PREM 3/170/1, l. 94–95; Mr. Eden to Sir S. Cripps (Moscow), N 5096/78/G, 4.9.1941; *Perepiska Predsedatelya Soveta Ministrov SSSR s prezidentami SSHA i prem'yer-ministrami Velikobritanii vo vremya Velikoĭ Otechestvennoĭ voĭny, 1941–1945 gg, tom I* (Moskva, 1957), 18–19; Churchill, *The Grand Alliance*, 406–407; Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, 82–83.

³² NA, CAB 65/19, l. 140; War Cabinet 90 (41), W. M. (41) 90th Conclusions, 5.9.1941; NA, CAB 65/23, l. 64; Confidential Annex, W. M. (41) 90th Conclusions, Minute 1, 5.9.1941; Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, 83; Soome laevad osalesid boksiidi (alumiiniumi maak ja peamine tooraine) veos Guajaanast Ühendriikidesse.

kohtumisel Maiskiga.³³ Järgmisel päeval kirjutas välisministeeriumi Põhja osakonna juhataja C. F. A. Warner olukorra analüüsis, et soomlased on viimaste päevadega tunginud Laadogast põhja pool juba 80 kilomeetri kaugusele vanast piirist: “meie algne ettepanek ähvardada neid, et me kuulutame neile sõja, kui nad jätkavad oma rünnakuid üle vana piiri, kõlaks vaevalt päris mõistlikult, kui nad edenevad üha kaugemale Nõukogude territooriumile. Ma arvan seepärast, et me saame ainult kaaluda, kas kuulutada või mitte koheselt Soomele sõda.” Warneri arvates oleks sõjakuulutusel kolm negatiivset kõrvalmõju: 1) seoses laevandusega; 2) tegemist oleks tühise žestiga, millel poleks tegelikku efekti; 3) tegemist oleks vasturääkivusega, kui sõda ei kuulutata Rumeeniale ja Ungarile, kes on tunginud Venemaale “soomlastest palju jultunumal moel”. Põhjaosakonda kureeriv välisministeeriumi asekancler (*Deputy Under-Secretary*) Orme Sargent lisas omapoolses kommentaaris: “Ma loodan, et me ei kiirusta Soomele sõja kuulutamise, teisisõnu, et me teeme seda ainult, kui Nõukogude Valitsus survestab meid väga tugevalt.” Eden nõustus Sargenti arvamusega ja palus koostada vastava memorandumiga sõjakabinetile esitamiseks.³⁴

Nimetatud dokument pealkirjaga “The question whether we should declare war on Finland, Hungary and Roumania” esitati sõjakabinetile 11. septembril. Selle sissejuhatuses oli öeldud, et on väga kaheldav, et sõjakuulutuse või sellega ähvardamine mõjutaks mainitud riikide tegevust. Kõik sõjakuulutuse korral rakendatavad meetmed olevat juba kasutusele võetud, välja arvatud Soome, Ungari ja Rumeenia kodanike interneerimine. Edasi olid iga riigi kohta eraldi välja toodud sõjakuulutuse plussid ja miinused. Soome kohta oli kirjutatud, et sõjakuulutuse mõju võib olla loodetule vastupidine, sest viiks lõpule suhete katkestamise brittidega ja paneks soomlased tundma, et “neile ei olegi midagi muud jäetud, kui planeerida oma tulevikku Saksamaa vasallina”. Samuti tooks sõjakuulutuse Soomele kaasa mõningaid raskusi seoses laevandusega. Ungari ja Rumeenia osas olid vastuargumendid märksa kaalukamad³⁵ ja kuigi memorandum algas Soo-

³³ Churchill kirjutas seoses Soomega: “Me oleme meeleldi nõus avaldama oma jõududega täiel määral igasugust survet Soomele, kaasa arvatud kohene ametlik hoiatus, et me kuulutame talle sõja, kui ta läheb oma vanadest piiridest kaugemale. Me palume samuti USA-l astuda kõikvõimalikke samme, et Soomet survestada.” – *Perepiska*, 21; Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, 84.

³⁴ NA, FO 371/29353, l. 171–172: The Question of Threatening to Declare War on Finland, N 5249; Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, 91–92.

³⁵ Vastuargumendid seoses Ungari ja Rumeeniaga: a) pärast sõja alguse rahukorralduse seisukohalt oli oluline tugevate Ungari ja Rumeenia riikide taastamine Euroopas ja sellele ei aitaks kaasa nende riikide vaenlaseks kuulutamine; b) Ungarile sõja kuulutamine ei meeldiks Poola eksiilvalitsusele ja isegi Tšehhoslovakkia eksiilvalitsus ei pea seda

mega, siis oli suurem osa sellest tegelikult pühendatud Ungarile ja Rumeeniale. Dokumendi lõpus olid ära toodud Edeni ettepanekud. Soomega seoses soovitas ta mitte ähvardada ega ka mitte esitada sõjakuulutust, välja arvatud siis, kui Nõukogude valitsus avaldab väga tugevat survet. Kui siiski peaks otsustatama Soomele sõda kuulutada, siis soovitas Eden Ungarile ja Rumeeniale sõda mitte kuulutada, isegi “mõningase vasturääkivuse hinnaga”. Kui aga peaks otsustatama kuulutada sõda Rumeeniale ja Ungarile, siis oli välisministri arvates hädavajalik kuulutada sõda ka Bulgaariale.³⁶

Sõjakabineti järgmisel, 15. septembri istungil arutati Soome, Ungari ja Rumeenia küsimust vastavalt eelmisel korral välja jagatud memorandumile. Rumeenia ja Ungari osas valitses “üldine nõustumine”, et neile ei peaks sõda kuulutama. Soome kohta arvas Churchill, et ähvardusega võiks siiski midagi saavutada. Peaministri arvates tuleks soomlastele märku anda, et jätkuv sissetung Venemaale viib paratamatult sõjakuulutuseni. Sõjakabinet otsustaski Ungarile ja Rumeeniale sõda mitte kuulutada ning Soome osas volitati välisministrit Norra eksiilvalitsuse kaudu edastama Soomele järgnevat hoiatust: “kui nad jätkavad sissetungi Venemaale, siis pikas plaanis võib see viia ainult selleni, et me kohtleme Soomet kui avalikku vaenlast nii nüüd kui ka rahu tegemisel.” Lisaks otsustas sõjakabinet sama otsuse raames toetada Ernest Bevini³⁷ ettepanekut võtta ühendust Soome sotsiaaldemokraatidega ja tegi välisministrile ülesandeks teha selles osas Beviniga koostööd.³⁸

Kirjeldatud otsuse juures on märkimisväärne, et britid tõid ise mängu Rumeenia ja Ungari – sest kui Soomele sõda kuulutada, siis oleks ebaõiglane seda mitte teha nende kahe riigi suhtes. Kuid mitte Soome demokraatlikkus polnud siin argumendiks, vaid asjaolu, et Rumeenia ja Ungari olid “palju jultunumal moel” tunginud Nõukogude territooriumile. Vastupidiselt demokraatlikule kultuurile olid britid pigem valmis Soomele sõda kuulutama kui astuma samasugust sammu Rumeenia ja Ungari suhtes.

vajalikuks; c) Rumeeniale sõja kuulutamine jälle ei meeldiks Jugoslaavia ja Kreeka eksiilvalitsustele, kes võiksid hakata nõudma, et sellisel juhul tuleb sõda kuulutada ka Bulgaariale; d) sõjakuulutus Bulgaariale ei meeldiks kindlasti Türgile – NA, FO 371/29353, l. 180–183; War Cabinet, The Question Whether We Should Declare War on Finland, Hungary and Roumania, W. P. (41) 219, 13.9.1941.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ Ernest Bevin oli leiboristist sõjakabineti liige ning töö- ja avaliku teenistuse minister (*Minister of Labour and National Service*).

³⁸ Edeni ettepanekul ei ähvardatud Soomet otseselt sõjakuulutusega, sest see “ei annaks midagi”, vaid et teda koheldakse avaliku vaenlasena – sellise sõnastusega loodeti ilmselt pigem karmistada hoiatuse efekti, sisulist erinevust siin siiski pole – NA, CAB 65/19, l. 153–155; War Cabinet 93 (41), W. M. (41) 93rd Conclusions, 15.9.1941.

Välisministeeriumi nägemuses oli tegemist omamoodi ahelreaktsiooniga, mille esimeseks lüliks oli Soome ainult sellel põhjusel, et just Soomele sõja kuulutamist soovis Nõukogude Liit. Probleem seisnes selles, et Soomele oli raske sõda kuulutada, ilma, et kuulutataks sõda ka Ungarile ja Rumeeniale. Ning sõjakuulutus Ungarile ja Rumeeniale oleks toonud paratamatult kaasa ka sõjakuulutuse Bulgaariale. Tulenevalt sellisest loogikast oligi Eden valmis pigem kuulutama sõja ainult demokraatlikule Soomele. Seega ei näe me siin märke mingist erilisest demokraatlike riikide vahelisest solidaarsusest, vaid ainult praktilistest ja reaalpoliitilistest kaalutlustest.

Teisalt pakub intrigeeriva vihje leiboristist kabinetiliikme Bevini ettepanek võtta ühendust Soome sotsiaaldemokraatidega ning ka vastav sõjakabineti otsus. Ning eriti see, et sõjakabinet tegi eraldi otsusega Edenile ülesandeks teha Beviniga koostööd. Vaid mõni kuu tagasi keeldusid leiboristid vastamast Soome Sotsiaaldemokraatliku Partei telegrammile ja siis oli Eden see, kes kirjutas Clement Attleele,³⁹ et soomlastele vastamisel võetaks arvesse välisministeeriumi vaateid või jäetaks üldse vastamata.⁴⁰ Jääb mulje, et Bevini arvates tuli püüda soomlasi mõjutada heaga, mitte ainult ähvardustega. Võib-olla oli isegi tegemist kompromissiga: leiboristid olid nõus Soome ähvardamisega, kuid nõudsid vastutasuks suhete taastamist Soome sotsiaaldemokraatidega. Küsimusele, kas Bevini ettepaneku näol ongi tegemist märgiga demokraatlikust kultuurist, siiski üheselt vastata ei saa, kuigi Bevinit peeti suureks Soome sõbraks – üheks vähestest, kes Talvesõja ajast veel alles oli jäänud.⁴¹ Sõjakabineti istungi protokollis on kirjas, et Rumeenia ja Ungari osas valitses “üldine nõustumine”. See võib tähendada, et ka leiboristid olid arvamusel, et neile kindlasti sõda kuulutada ei saa ja olid pigem valmis kaaluma sõja kuulutamist ainult Soomele. Aga see võib ka tähendada, et erinevalt Soomest oldi Rumeenia ja Ungari osas ühel meel. Erimeelsused Soome osas võisid seisneda ühes kahest, kas: 1) ähvardada Soomet või ei; 2) kuulutada Soomele sõda või ei. Teame, et välisministeerium oli vastu Soome ähvardamisele, sest sellel puudus praktiline mõju, ja mõnede arvates, nagu Warner, oleks seepärast õigem Soomele kohe sõda kuulutada. Viimast võimalust ei välistanud ka Eden. Istungi protokollist loeme, et ettepaneku Soomet sõjakuulutusega ähvardada tegi Churchill.

³⁹ Clement Attlee oli Leiboristliku Partei liider ja sõjakabineti liige *Lord Privy Seal* kuni veebruarini 1942, hiljem asepeaminister.

⁴⁰ NA, FO 371/29352, l. 114: Out File, N 3530/185/56, 17.7.1941.

⁴¹ Nevakivi, *Ystävistä vihollisiksi*, 163, 171.

Peaministri ettepanek ei ole üllatav, sest ta oli ennast sidunud Maiskile ja Stalinile antud lubadustega. Maiski ei nõudnud kohtumisel Churchillil ja Edeniga otseselt Soomele sõja kuulutamist, küll aga küsis abi surve avaldamiseks. Muidugi võis Maiski osava diplomaadina suunata vestlust soovitud tulemuse poole ka otseselt sõjakuulutust mainimata, ning ega brittidel ei olnudki peale sõjakuulutuse midagi muud jäänud, millega Soomele survet avaldada. Fakt on see, et kohtumise lõpus lepiti kokku, et britid ähvardavad soomlasi sõjakuulutusega. Samas sõnastuses läks teele ka Churchillil kiri Stalinile. Kui Stafford Cripps⁴² käis Kremliis seda üle andmas, siis sai Stalin juba vastata Churchillil enda algatusele ja öelda, et ta eelistaks kui Soomele kohe sõda kuulutataks.⁴³ Seega, formaalselt oli Churchill see, kes esimesena väljendas mõtet, et Soomele võiks sõja kuulutada ja tegi seda ilma sõjakabinetiga konsulteerimata. Nüüd oli peaministri soolo asetanud ta kahtlemata ebamugavasse olukorda, kui asja otsustamine sõjakabinetis venis, sest välisministeeriumi arvates ei olnud isegi Soome ähvardamine hea mõte ning ka sõja kuulutamine oli muutunud problemaatiliseks. Võiksite siinkohal näha toimimas institutsionaalseid piiranguid demokraatliku rahu tähenduses, kui meil oleks alust eeldada, et vastuseis seoses Soomega oli tingitud demokraatlikust kultuurist. Välisministeeriumi osas meil selleks alust ei ole. Leiboristidega on teine lugu. Kuna sotsiaaldemokraate peeti Soome valitsuse demokraatlikuks osaks, mida Churchill küll nimetas “demokraatlikuks kamuflaažiks”, siis on siin olemas seos demokraatiaga. Võime lugeda, et Bevini ettepanekus⁴⁴ demokraatlik kultuur mingil määral avaldus, kuigi pisut kummaliste tagajärgedega. Sest sõja kuulutamisega ähvardati kokkuvõttes ainult demokraatlikku Soomet, aga mitte-demokraatlikke Ungarit ja Rumeeniat.

Otsus jätta Soomele, Ungarile ja Rumeeniale sõda kuulutamata

Maiski pöördus sõjakuulutuse teema juurde tagasi 18. oktoobril kohtumisel Edeniga. Nõukogude saadik andis edasi teate Molotovilt, kes lootvat, et Suurbritannia kuulutab nüüd sõja Soomele, Rumeeniale ja Ungarile ning teeb sellega žesti oma Nõukogude liitlasele. Samal laupäeval andis Eden Põhja osakonnale korralduse nädalavahetuse jooksul asja arutada, et ta

⁴² Ühendkuningriigi suursaadik Moskvast.

⁴³ NA, FO 371/29353, l. 171A: The Question of Threatening to Declare War on Finland, N 5249; Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, 126–127.

⁴⁴ Bevini algatusest ei saanud asja – põhjuseks võis olla Soome sotsiaaldemokraatide liidri Tanneril septembri lõpus toimunud Saksamaa visiit, mis pidi mõjuma leiboristidele pettumusena – vt Nevakivi, *Ystävästä vihollisiksi*, 164.

saaks küsimuse tõstatada esmaspäeval sõjakabineti istungil. Warneri koostatud analüüsis öeldi, et Rumeenia ja Ungari osas pole pärast septembris toimunud sõjakabineti istungit midagi muutunud ja endiselt on ülekaalus argumendid sõjakuulutuse vastu. Soome osas viitas Warner samuti juba eelmisel korral välja toodud vastuargumentidele. Uue asjaoluna tõi Põhja osakonna juhataja välja, et sõjakuulutus Soomele ei leiaks head vastuvõttu suure osa Ameerika Ühendriikide avaliku arvamuse poolt. Teisalt leidis Warner, et kuivõrd Stalin nõudis vestluses Crippsiga Soomele sõja kuulutamist juba rohkem kui kuu aega tagasi ja nüüd on Molotov uuesti selle juurde tagasi pöördunud, ja kui Rumeeniale ja Ungarile sõda kuulutada pole võimalik, siis tuleks võib-olla venelaste rahuldamiseks kuulutada sõda ainult Soomele. Warneri mõtet arendas edasi välisministeeriumi ametnik, keda ei ole õnnestunud identifitseerida: “Ainus küsimus on järelikult, kas me kuulutame sõja Soomele, sest on selge, et me peame kohtlema Ungarit, Rumeeniat ja Bulgaariat sarnaselt ja argumendid nendele kolmele riigile sõja kuulutamise vastu tunduvad olevat veenvad. Kui ei oleks peaministri avaldust Stalinile⁴⁵ [...], siis ma ei näeks rohkem põhjust Soomele sõda kuulutada kui ühelegi teisele. Avalikul arvamusel, kes ilma kahtluseta mäletab Soome vägitegusid aasta tagasi, oleks raske mõista, miks me oleme Soome välja valinud selliseks deklaratsiooniks.”⁴⁶

Esmaspäeval, 20. oktoobril oligi Soome, Ungari ja Rumeenia küsimus sõjakabineti päevakorras. Eden andis edasi Molotovi soovi ja ütles, et olukord on muutunud pärast seda, kui kabinet viimati asja arutas, ja võib-olla tuleks solidaarsuse märgiks Venemaaga nüüd neile kolmele riigile sõda kuulutada, kuigi Suurbritannia seisukohast poleks see kasulik. Sõjakabinet otsustas, et välisminister esitab selles küsimuses täiendava memorandumi ja samuti siseminister, mis puudutab sõjakuulutuse võimalikke mõjusid Suurbritannias viibivate mainitud kolme riigi kodanike suhtes.⁴⁷ Järgmine sõjakabineti istung toimus kahe päeva pärast ja päevakorras oli uuesti Soome, Ungari ja Rumeenia küsimus. Eden, kes ise koosolekust osa ei võtnud, kirjutas kabinetiliikmetele esitatud järjekordses memorandumis, et “kuigi me loomulikult soovime täita Nõukogude valitsuse palvet”, siis räägivad kolmele riigile sõja kuulutamise vastu praktilist laadi kaalutlused, millest oli juttu juba septembris. Soome kohta kirjutas välisminister, et negatiivne mõju laevandusele oli endiselt olemas. Uue asjaoluna

⁴⁵ Mõeldud on Churchilli 5. septembri kirjas Stalinile antud lubadust ähvardada Soomet sõjakuulutusega.

⁴⁶ NA, FO 371/29354/3-5: Minutes, N 6161.

⁴⁷ NA, CAB 65/19, l. 220–222: War Cabinet 104 (41), W. M. (41) 104th Conclusions, 20.10.1941; Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, 97.

mainis välisminister, et sõjakuulutus Soomele oleks vastumeelne suurele osale Ameerika avalikust arvamusest, “kes siiamani arvab, et soomlased on väike, vapper rahvas, kes ainukesena maksis ära oma võlad Ühendriikidele”. Edeni arvates oli antud hetkel siiski olulisem mitte heidutada “Vene liitlast” keeldumisega ja tema isiklik soovitus oli kuulutada kõigile kolmele riigile sõda. Erinevalt varasemast, ei pidanud välisminister enam paratamatuks sõjakuulutust Bulgaariale. Uudse momendina oli välja toodud vajadus eelnevalt konsulteerida Washingtoniga.⁴⁸

Sõjakabineti “üldise arvamuse” kohaselt olid nimetatud kolmele riigile sõja kuulutamise miinused märkimisväärsed. Kuid enne lõpliku otsuse langetamist peeti vajalikuks konsulteerida mitte ainult ameeriklastega, vaid ka dominioonidega, sealjuures tuli säilitada tasakaalustatud lähenemine ja “vältida eelistuste rõhutamist”. Sõjakabineti otsusega tehti välisministrile ülesandeks koostada Ühendriikide ja dominioonide valitsustele saatetavate telegrammide mustandid ja esitada need kinnitamiseks järgmisel istungil.⁴⁹ Kui sõjakabinet 27. oktoobril uuesti kogunes, oli Eden kohal ja esitas telegrammide mustandid. Arutelu käigus avaldas Churchill arvamust, et kolmele riigile sõja kuulutamine süvendaks muljet, et “Hitler seisab võimsa Euroopa riikide koalitsiooni eesotsas” ja see oli veel üks tugev vastuargument. Eden seevastu toetas “Venemaa soovide täitmist selles asjas”. Sõjakabinet otsustas saata telegrammid ette pandud sõnastuses ja volitas välisministrit informeerima Nõukogude suursaadikut, et “me näeme märkimisväärsed miinuseid sõja kuulutamises nendele kolmele riigile; et me oleme ainult valmis sellist kurssi kaaluma silmas pidades nende tugevat survet; aga et me oleme pöördunud selles asjas järelepärimistega Ühendriikide ja Dominioonide valitsuste poole”.⁵⁰

Sõjakabineti 3. novembri istungil käsitleti järjekordselt Soome, Ungari ja Rumeenia küsimust, kui kabinetiliikmed arutasid dominioonidelt laekunud vastuseid. Esimesena oli saabunud telegramm Lõuna-Aafrika Liidult, milles öeldi, et nad jätavad hea meelega selle “raske pähkli” otsustamiseks Ühendkuningriigi valitsusele, kuid soovivad esitada oma tähelepanekud. Neid oli kaks: esiteks leidis Lõuna-Aafrika valitsus, et kuulutamata sõja pidamine on muutumas rahvusvahelises praktikas tavapäraseks ja nad ei mõista, miks peaks Nõukogude Liit neile peale suruma sõjakuulutust

⁴⁸ NA, FO 371/29354, l. 15–16: War Cabinet, Declaration of War on Finland, Hungary and Roumania, W. P. (41) 245, 23.10.1941; Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, 98.

⁴⁹ NA, CAB 65/19, l. 224–226: War Cabinet 105 (41), W. M. (41) 105th Conclusions, 23.10.1941; Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, 99.

⁵⁰ NA, CAB 65/19, l. 228–230: War Cabinet 106 (41), W. M. (41) 106th Conclusions, 27.10.1941; Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, 99.

Soome, Ungari ja Rumeenia puhul. “Eriti Soomel on palju poolehoidjaid, kuivõrd venelased alustasid tüli rünnates Soomet, kui tekkis kokkupõrge Saksamaaga.” Teiseks oli Lõuna-Aafrika Liidu arvates sõjakuulutusel võimalik mõju tulevase rahule: “Kui me kuulutama nende riikidele sõja, siis meie lõpliku võidu korral nõuab Venemaa nende kohtlemist väljakuulutatud vaenlastena ja võib nõuda nende absorbeerimist, kas osaliselt või tervikuna, nii nagu ta on juba teinud Soome ja teiste Balti riikidega. Meie piinlikkustunne rahu tegemisel võib seega oluliselt suurenedada.” Kokkuvõttes soovitas Lõuna-Aafrika Liidu valitsus Venemaa nõudmistele vastamisega venitada ning kasutada selleks ära Ameerika Ühendriike.⁵¹

Teisena oli saabunud vastus Uus-Meremaa valitsuselt, kelle arvates tuleks minna nii kaugemale kui võimalik venelaste soovi täitmisel, “eriti arvestades asjaolu, et meie võimetus leevendada sõjalise sekkumisega praegust tugevat survet Nõukogudele, on paratamatult põhjustanud pettumust ja isegi mõningat usaldamatust nii Venemaal kui ka Briti Rahvaste Ühenduses endas.” Uus-Meremaa seisukohalt kuulusid Ungari ja Rumeenia täielikult vaenlase leeri ja nende sõja kuulutamine ei muudaks praktikas midagi ega kahjustaks liitlaste huvisid. Soomet pidas Uus-Meremaa valitsus erinevasse kategooriasse kuuluvaks, sest “soomlaste katse võtta tagasi territoorium, mille nad kaotasid venelastele eelmisel aastal, kui praktiliselt kogu maailma poolehoid, kaasa arvatud Briti Rahvaste Ühenduse oma, kuulus soomlastele, ei peaks iseenesest viima meid sõtta Soomega, isegi kui me oleme praegu liidus Venemaaga.” Kokkuvõttes ei olnud Uus-Meremaa valitsuse meelest Soomele sõja kuulutamine vajalik ja Londonil soovitati veenda Venemaa valitsust sellest mõttest loobuma.⁵²

Austraalia valitsuse seisukoht oli lühike: “keeldumine täitmast Venemaa palvet kuulutada sõda Soomele, Rumeeniale ja Ungarile võib abalt olla hukatuslik Vene moraale ja ohtlik meie omale. Sõltuvalt ükskõik millisest ameeriklaste poolt väljendatud suhtumisest, on meie seisukoht, et kõik kaalutlused tuleb esitada ausalt Stalinile, kes on realist, ja kelle suhtumine peab suunama meie otsust.”

Viimasena oli saabunud Kanada valitsuse arvamus, milles toodi välja kolm kaalutlust: 1) kui kuulutatakse sõda nimetatud kolmele riigile põhjusel, et nad on tunginud kallale Venemaale, siis tuleb olla valmis kuulutama sõda ka Jaapanile, kui peaks juhtuma, et Jaapan ründab Venemaad;

⁵¹ NA, CAB 65/20, l. 38–40: War Cabinet 108 (41), W. M. (41) 108th Conclusions, 3.11.1941; NA, CAB 66/19, l. 154: From South Africa to Dominions Office, No. 1310, 29.10.1941; Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, 100, 170–171.

⁵² NA, CAB 66/19, l. 155–156: From the Government of New Zealand to Dominions Office, No. 451, 30.10.1941; Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, 100–101.

2) suur hulk soomlasi ja ungarlasi töötas Kanada olulistes tööstusharudes ning valitsusele oli vastumeelt nende sõjamajanduse seisukohalt vajalike inimeste panusest ilmajäämine; 3) sõja kuulutamine kolmele riigile võiks mõjutada ameeriklaste sõtta-astumist, sest lisaks nende suurele sumpaa-tiale Soome vastu tuli arvestada, et Ühendriikides ka elas märkimisväärne hulk soomlasi, ungarlasi ja rumeenlasi.⁵³ Kõige viimasena oli kabinetiliik-mete ees telegramm Briti suursaadikult Ameerika Ühendriikides lord Hali-faxilt, kes kirjutab, et riigisekretär Cordell Hulli sõnul oli Valgele Majale “vastumeelt anda nõu sellistes asjades.” Samas lubas Hull Halifaxil vaa-data riigidepartemangu poolt ettevalmistatud märkmeid, mida tal enda sõnul polevat olnud aega uurida. Briti suursaadiku mäletamist mööda oli seal kirjas: et Venemaa pole ise ka Ungarile sõda kuulutanud;⁵⁴ et Briti sõjakuulutus konsolideeriks asjaosalistes riikides avalikku arvamust; et Saksamaale muutuks lihtsamaks nendele riikidele surve avaldamine; et katoliiklaste reaktsioon oleks halb. Halifaxi arvates võis vaatamata riigi-sekretäri hoidumisele mingisugust seisukohta võtmast, järeldada, et Valge Maja arvates oli sõja kuulutamine pigem vale samm.⁵⁵

Sõjakabinetis ei esinenud lahkarmuusi kolmele riigile sõja kuulutamise miinuste osas, “eriti, mis puudutas Soomet”. Plussidena nimetati julgustust, mida see samm annaks Venemaale, ja asjaolu, et selles suunas oli juba oma-jagu maad käidud. Sõjakabinet otsustas, et peaminister lisab eraldi lõigu juurde telegrammile, mis pidi saadetama Stalinile seoses sõjalise abiga, ja milles oleks välja toodud sõja kuulutamise miinused ning dominioonide täieliku nõusoleku puudumine.⁵⁶ Churchill kirjutaski 4. novembril Stali-nile nii, nagu sõjakabinet oli otsustanud.⁵⁷

⁵³ NA, CAB 66/19, l. 157: From the Government of Commonwealth of Australia to Dominions Office, No. 708, 31.10.1941; NA, CAB 66/19, l. 158: From the Government of Canada to Dominions Office, No. 255, 31.10.1941; Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, 101–102.

⁵⁴ Briti välisministeerium kontrollis selle hiljem üle ja selgus, et ameeriklastel oli õigus: Nõukogude Liit ise ei olnud tõepoolest kuulutanud sõda ei Ungarile, Rumeeniale ega ka Soomele – NA, FO 371/29354, l. 66: Minutes. Sir Orme Sargent. 3.11.1941.

⁵⁵ NA, FO 371/29354, l. 67: War Cabinet Distribution. From Washington to Foreign Office, No. 4957, 1.11.1941; Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, 102.

⁵⁶ NA, CAB 65/20, l. 40: War Cabinet 108 (41), W. M. (41) 108th Conclusions, 3.11.1941; Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, 102.

⁵⁷ Churchill kirjutab seoses Soomega: “Me ütlesime teile minu 6. septembri sõnumis, et me oleme valmis Soomele sõja kuulutama. Kas te siiski kaaluksite, on see ikka tõesti vajalik, et Suurbritannia kuulutaks praegusel hetkel sõja Soomele, Ungarile ja Rumeeniale? See oleks lihtsalt formaalsus, kuna meie laialatuslik blokaad juba kehtib nende suhtes. Minu arusaamine räägib sellele vastu, kuna esiteks, Soomel on palju sõpru Ühendriikides ja on mõistlik seda asjaolu arvesse võtta. Teiseks, Rumeenia ja Ungari:

Kirjeldatud otsustusprotsessis tundub üha süvenevat brittide dilemma, mis järjest enam hakkab meenutama surnud ringi: kuidas hoida häid suhteid liitlasega, kaitsta oma huvisid ja kõige selle juures säilitada nägu avalikkuse silmis. Endiselt oldi ühel meelel selles, et Briti huvides ei ole Ungarile ja Rumeeniale sõda kuulutada. Soome laevadega seotud kaalutlused olid väiksema tähtsusega, kuid samuti jätkuvalt olemas. Järjest enam sai asjaosalistele selgeks, et maailma avalik arvamus, sealhulgas dominioonides ja eriti Ameerikas, ei mõistaks, kui britid kuulutaksid sõja ainult Soomele. Kui varem oli võimalikke lahendusvariante laual kolm – 1) kuulutada sõda ainult Soomele; 2) kuulutada sõda Soomele, Ungarile ja Rumeeniale; 3) mitte ühelegi kolmest riigist sõda kuulutada – siis nüüd kippus esimene variant valikute hulgast ära langema. Teoreetiline neljas variant – kuulutada sõda ainult Ungarile ja Rumeeniale – ei olnud üldse kaalumisel. Isegi Nõukogude Liit soovis nüüd, et sõda kuulutataks mitte enam ainult Soomele, vaid ka Ungarile ja Rumeeniale. Pole teada, mis tingis Kremli meelemuutuse, kuid võib arvata, et sellega sooviti teha otsustamine brittidele kergemaks. Mõnevõrra oli muutunud ka välisministeeriumi seisukoht, sest uues memorandumis esitatud täiendavad argumendid tugevdasid vastuseisu Soome osas (negatiivne mõju Ameerika avalikkule arvamusele) ja nõrgendasid Ungari-Rumeenia osas (Bulgaariale sõjakuulutamist ei peetud enam vältimatuks). Analoogselt oli muutunud Edeni positsioon: kui varasemalt soovitas ta kuulutada sõja ainult Soomele, siis nüüd kõigile kolmele riigile.

Sõjakabineti koosolekul, millel Eden ise ei osalenud, otsustati seevastu, et kolmele riigile sõja kuulutamise miinused on märkimisväärsed ja eelnevalt on vaja konsulteerida ka dominioonidega. Ühtlasi kohustati välisministrit esitama dominioonidele saadetavate telegrammide mustandid eelnevaks heakskiitmiseks. Episoodis on hästi jälgitav demokraatlikule otsustusprotsessile omane institutsionaalsete piirangute käivitumine: otsustamise laiema ringi kaasamine (dominioonid) ja protseduuriliste kontrollimeetmete kehtestamine (telegrammide eelnev kooskõlastamine). Mida me ei tea, on see, kas nimetatud piirangud käivitati seoses Soomega. Probleem võis endiselt olla pigem Ungaris ja Rumeenias kui Soomes.

Sõjakabineti koosolekut, millel loeti ette dominioonidelt ja Ühendriikide valitsuselt laekunud vastused, võiks pidada demokraatliku kultuuri triumfiks: pooled dominioonidest olid eriti vastu Soomele sõja kuulutamisele.

need riigid on täis meie sõpru [...] Suurbritannia sõjakuulutust tõrjuks nad eemale ja looks mulje, nagu seisaks Hitler grandioosse Euroopa alliansi eesotsas [...] Meie dominioonid, välja arvatud Austraalia, on selle vastu. Vaatamata kõigele, kui te arvate, et sellest oleks teile tõesti abi ja sellel oleks mõtet, siis ma esitan selle uuesti kabinetile.” – *Perepiska*, 29–30; Churchill, *The Grand Alliance*, 468; Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, 171.

Dominioonide vastustest võib välja lugeda kaks põhjust: 1) Soome pidas õiglast sõda; 2) Soomele kuulus avalikkuse poolehoid. Siinkohal võiks küsida, miks ei peetud Rumeenia sõda õiglaseks – ta oli ju samuti 1940. aasta suvel pidanud loovutama territooriume Nõukogude Liidule, miks ei toetanud avalikkus rumeenlasi sarnaselt soomlastega? Ilmselt sellepärast, et Rumeenia ei võidelnud oma maade eest ja Bessaraabia kuuluvus Rumeeniale oli vaieldav.⁵⁸ Seega, antud juhul takistasid institutsioonid Soomele sõja kuulutamist mitte tingimata sellepärast, et Soome oli ainsana demokraatlik, vaid sellepärast, et Soome sõda peeti ainsana õiglaseks ja Soomele kuulus ainsana avalikkuse poolehoid – sest ta oli oma maa eest võidelnud. Pole siiski põhjust eitada, et toimised mingid muud motiivid kui realistlikud. Paraku on siin veel üks “aga”. Nimelt, sõda ei jäänud kuulutamata ainult Soomele, vaid ka Rumeeniale ja Ungarile. Muidugi sobis variant, et kellelegi sõda ei kuulutata, ka neile, kes tulenevalt demokraatlikust kultuurist olid eelkõige mures Soome pärast. Teisalt teame, et Eden oli kõigile kolmele sõja kuulutamise poolt. Otsustav pidi olema Churchilli positsioon, millest annab märku tema arvamus, et sõjakuulutus kolmele riigile süvendaks muljet, nagu seisaks Hitler võimsa Euroopa riikide koalitsiooni eesotsas. Me ei saa siit välja lugeda erilist toetust Soomele. Seega oli antud otsuse juures määravaks pigem realistlik suhtumine kui demokraatlik kultuur.

Otsus kuulutada Soomele, Ungarile ja Rumeeniale sõda

Maiski tõi Churchillile Stalini vastuse 11. novembril. Kirjas oli eraldi lõik pühendatud sõja kuulutamisele: “Mulle tundub, et on loodud talumatu olukord küsimuses, mis puudutab Suurbritannia sõjakuulutust Soomele, Ungarile ja Rumeeniale. Nõukogude valitsus tõstas selle küsimuse Briti valitsuse ees läbi salajaste diplomaatiliste kanalite. Nõukogude Liidu jaoks ootamatult on kogu probleemile, alates Nõukogude valitsuse taotlusest Briti valitsusele ja lõpetades selle küsimuse arutamisega Ameerika valitsuses, saanud osaks laialdane avalikustamine. Kogu probleemi arutatakse nüüd suvaliselt ajakirjanduses, nii sõbralikus kui ka vaenulikus. Ja pärast kõike seda informeerib Briti valitsus meid oma negatiivsest suhtumisest meie ettepanekusse. Milleks seda kõike tehakse? Et demonstreerida ühtsuse puudumist Nõukogude Liidu ja Suurbritannia vahel?” Stalin kirjutas, et tal ei ole aega kohtuda läbirääkimisteks Moskvasse komandeeritavate Briti kindralitega ja lõpetas oma kirja märkusega, et brittide poolt

⁵⁸ Näiteks Valge Maja ei tunnustanud *de jure* Bessaraabia kuulumist Rumeenia koosseisu.

saadetud tankid, lennukid ja kahurid on halvasti pakendatud, mistõttu jõuavad kohale katkistena.⁵⁹

Sama päeva õhtul arutati Stalini kirja sõjakabineti istungil, mis erines tavapärasest, sest selle päevakorrapunkti arutamiseks jäid nõupidamisterruumi ainult seitse sõjakabineti liiget (Clement Attlee puudus) ja keegi sekretariaadist. Eden ütles kabinetiliikmetele, et venelaste suhtumine brittidesse on väga kahtlustav ja tuleks teha kõik, mis võimalik, et seda muuta. Välisministri arvates oli üks kahtlustuste põhjuseid ebaõnnestunud sõjakuulus ning et venelased “omistavad toimunud avalikustamise meile”. Edeni meelest tuleks vaatamata miinustele “kuulutada Soomele sõda, et lõpetada ebameeldiv olukord suhetes Venemaaga”. Sõjakabineti enamus asus siiski teistsugusele positsioonile ja otsustas volitada välisministrit Maiskile teatama, et Stalini sõnumile pole praegu võimalik vastata ning et peaminister ja sõjakabinet on sõnumi toonist üllatunud ja puudutatud. Ühtlasi tõdeti, et Ungarile, Rumeeniale ja Soomele sõja kuulutamise miinused, eriti Soome osas, on viimase nädala jooksul muutunud üha tugevamaks, “kuid on õiglane märkida, et me oleme käinud pika tee andmaks venelastele mõista, et kui nad avaldavad selles punktis tugevat survet, siis me kuulutame Soomele sõja”. Churchill rõhutas, et sõjakuulutuse võib igal ajal esitada, aga kui kord tehtud, siis tagasi võtta seda enam ei saa.⁶⁰

Edeni erasekretär Oliver Harvey on 11. novembri sõjakabineti koosoleku kohta Edenilt kuulnud muljeid talletanud oma päevikusse: “A. E. [Eden] tagasi Kabinetist väga hilja – umbes 8.30. Tal oli olnud hirmus pahandus Venemaa ja Soomele etc sõjakuulutamise pärast. Ainult Beaver [Beaverbrook] toetas teda tugevalt, aga vastuseis tuli leiboristide juhtidelt Bevinilt ja Greenwoodilt – šokeeriv! Nad suudavad näha venelastes ainult kommuniste ja nende viha kommunismi vastu pimestab neid kõikide muude kaalutluste ees.”⁶¹

Avalikustamine, milles Stalin britte süüdistas, seisnes artiklites, mis ilmusid Londonis ja New Yorgis 3. novembril ehk samal päeval, kui sõjakabinetis arutati dominioonide vastuseid. Briti välisministeeriumil oli

⁵⁹ *Perepiska*, 31–32; Churchill, *The Grand Alliance*, 469–470; Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, 105–106.

⁶⁰ NA, CAB 65/20, l. 51, 55; War Cabinet 111 (41), W. M. (41) 111th Conclusions, 11.11.1941; NA, CAB 65/24, l. 14–16; Confidential Annex (Revise), W. M. (41) 111th Conclusions, Minute 8, 11.11.1941; Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, 106–107.

⁶¹ Oliver Harvey, *The war diaries of Oliver Harvey 1941–1945* (London: Collins, 1978), 62–63; lord Beaverbrook oli varustusminister ja konservatiivist sõjakabineti liige, Arthur Greenwood oli portfellita minister ja leiboristist sõjakabineti liige.

põhjust kahtlustada, et info lekitasid ajakirjandusele venelased ise.⁶² Timesis ilmunud loo pealkiri oli: “Saksa satelliidid – Nõukogude palve Britanniale. Kuulutage neile sõda.” Artiklis püüti jätta muljet, et vaatamata varasemale sümpaatiale ei peaks Briti avalikul arvamusel olema enam midagi Soomele sõja kuulutamise vastu: “Soomlased, kellele on kuni viimase ajani saanud osaks kogu austus, mida see riik osutab vaprale ja sõltumatule rahvale, räägivad nüüd uuest piirist, mis ühendab Ladogat ja Onegat”. Probleemina nägi artikli autor sõjakuulutuse halba mõju üksnes Ameerika, mitte Briti avalikule arvamusele. Loo lõppjärel duseks kolmas: “Liitlane, kes on teinud kõige enam, hakates vastu Saksamaale ja kahjustades Saksa sõjamasinat, on esitanud palve. Kas me oleme või ei ole sõjas nende riikidega, nemad on sõjas meiega”.⁶³ New York Timesi artikkel ilmus alapealkirjade all: “USA arvamus oluline” ja “Vastumeelsus Soome, kui mitte Rumeenia ja Ungari osas, arvatakse põhjustavat viivitust”. Ameerika ajakirjanik kirjutas, et Soome võitis brittide südamed vastupanuga venelastele 1939-40 talvel, kuid et tegelikult oli brittide suhtumist suunatud suurel määral Ühendriikidest. Artikkel lõppes tõdemusega: “Ükskõik, missuguseid tundeid sõna Soome Ühendriikides ka ei ärataks, oleks brittidel raske, kui mitte võimatu, kuulutada sõda Ungarile ja Rumeeniale ja jätta see tegemata Soomele. [...] See [sõjakuulutus] võib muidugi mängida olulist rolli tulevikus, kui rahvad istuvad rahuläbirääkimiste laua taha. Aga see, mida britid praegu tahavad teha, on võita sõda.”⁶⁴

Juba järgmisel päeval pärast artiklite ilmumist teatas Ühendkuningriigi saadik Victor Mallet Stockholmist, et Briti sõjakuulutus võib sundida Soomet liituma Kolmikpaktiga, millel oleks äärmiselt negatiivne mõju Soome suhetele Norra ja Rootsi ning et Soome sotsiaaldemokraatide liider Tanner võib olla sunnitud valitsusest lahkuma. Päev hiljem saatis saadik uue ja veelgi pikema telegrammi, milles kirjutas, et võimalik sõjakuulutus Soomele põhjustab ärevust ja muret eriti Rootsi ametiühingutega seotud ringkondades. Tegemist olevat kõige tulihingelisemate brittide toetajatega, kellele üldsegi ei meeldivat mõte sellest, et “Suurbritannia ja Ühendriigid hirmutavad Soomet Nõukogude valitsuse ülesandel”. Samuti hävitaks sõjakuulutus Rootsi lootused taastada Põhjala solidaarsus. Saadik kirjeldas Rootsi avalikkuse tundeid Soome vastu kui veendumust, et soomlased peaaegu nälgivad, et nad on üles näidanud kangelaslikku võitlust, et

⁶² NA, FO 371/29354, l. 65: Orme Sargenti trükitud kommentaar 3.11.1941.

⁶³ “Satellites of Germany – Soviet request to Britain ‘Declare war on them’”, *The Times*, 3.11.1941.

⁶⁴ “War declarations by Britain likely”, *The New York Times*, 3.11.1941.

nad ei pea agressiivset sõda. Lisaks oli Rootsi ametiühingute delegatsioon jõudnud just tagasi Soomest, kust nad ei leidnud eest mingit armastust Saksamaa vastu ega huvi pidada vallutussõda, eriti töölisringkondades. Kohtumisel Soome presidendiga oli neile kinnitatud, et Soome tungimine 1939. aasta piiridest kaugemale on tingitud vajadusest saavutada strateegiline rindejoon, mida saaks hoida minimaalsete vägedega, kuniks saabub aeg rahuläbirääkimisteks.⁶⁵

Kuigi Stalini vastuses räägiti sõja kuulutamisest kolmele riigile, said Londonis kõik asjassepühendatud aru, et küsimus on Soomes. Seetõttu pole midagi imelikku selles, et sõjakabinet arutas 17. novembril päevakorrapunkti “Soome, Ungari ja Rumeenia” all Soomele sõjakuulutamist. Churchill luges kabinetiliikmetele ette Soome kaitsejõudude ülemjuhatajale Mannerheimile⁶⁶ mõeldud kirja mustandi. Koosolekul kõlas arvamusi, et kui kiri ei anna tulemusi ja saaks teatavaks, et peaminister on selle kirjutanud, siis tagajärjeks võib olla halb mõju venelastele, kes sügavalt umbusaldavad Mannerheimi. Churchill ütles, et kui peatselt algab Briti operatsioon Liibüas, siis ei saa venelased enam öelda, et nemad ainsana reaalselt võitlevad.⁶⁷ Sõjakabinet otsustas, et Edeni võimalik Moskva-visiit tuleb kõne alla üksnes juhul, kui Maiski toob selgitava vastuse Stalini viimase sõnumi kohta.⁶⁸

Londoni vaikimine vastusena Stalini kirjale mõjus, sest 20. novembril soovis Maiski Edeniga kokkusaamist ja teatas, et kindlasti ei soovinud Stalin Briti valitsuse liikmeid ja kõige vähem peaministrit solvata. Kuid “Soome asi” olevat Stalinit ja kogu Nõukogude Liitu tugevalt riivanud. Maiski luges ette Stalini sõnad: “Minu isamaa on alandavas olukorras. Meie taotlus esitati salaja. Siis kogu asi avalikustati ja lisaks veel ka fakt, et Briti valitsus ei pidanud võimalikuks meie palvet täita. See on asetanud minu maa alandavasse olukorda ja mõjub rusuvalt minu rahva vaimule.”⁶⁹

⁶⁵ NA, FO 371/29354, l. 62: Political Distribution. From Stockholm to Foreign Office, No. 654, 4.11.1941; *ibid.*, l. 70: Political Distribution. From Stockholm to Foreign Office, No. 660, 5.11.1941.

⁶⁶ Carl Gustaf Mannerheim oli Soome marssal ja Soome kaitsejõudude ülemjuhataja alates Talvesõja puhkemisest 30.11.1939 kuni 4.8.1944; alates samast kuupäevast Soome president kuni ennetähtaegse tagasiastumiseni 4.3.1946.

⁶⁷ Saksa propaganda korrrutas, et britid võitlevad “viimse vene veretilgani” ja brittide propaganda omakorda, et sakslased võitlevad “viimse soomlaseni”, vt Nevakivi, *Ystävistä vihollisiksi*, 163.

⁶⁸ NA, CAB 65/20, l. 62: War Cabinet 114 (41), W. M. (41) 114th Conclusions, 17.11.1941; NA, CAB 65/24, l. 31–32: Confidential Annexes, W. M. (41) 114th Conclusions, Minutes 1 and 2, 17.11.1941.

⁶⁹ NA, PREM 3/170/1, l. 21: Mr. Eden to Sir S. Cripps (Kuibyshev, No. 323), 20.11.1941; Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, 109; Churchill nimetab oma mälestustes Stalini

Churchill vastas nüüd Stalinile järgmisel päeval, kirjutades, et ta oli olnud valmis toetama Soomele sõja kuulutamist juba septembris, kuid sai hiljem “ uut informatsiooni”, mis pani teda asjale teistmoodi vaatama. “Siiski, kui nad ei peatu järgneva 14 päeva jooksul ja te ikka veel soovite, et me kuulataksime neile sõja, siis me kahtlemata teeme seda. Ma nõustun teiega, et selle küsimuse avalikustamine oli väga vale. Meie kindlasti ei olnud selles süüdi.” Lisaks kirjutas Churchill, et on valmis laiemalt sõjaga seotud küsimuste arutamiseks saatma Moskvasse välisminister Edeni. Stalini vastus saabus kahe päeva pärast, milles ta nõustus igati Edeni visiidiga ja õnnitles Churchilli alanud rünnaku puhul Liibüas. Soome kohta kirjutas Stalin, et vähemalt esialgu ei soovinudki Nõukogude Liit midagi muud kui sõjategevuse lõpetamist ja Soome *de facto* sõjast väljumist, aga “kui Soome siiski ei tee isegi seda teie poolt mainitud lühikese tähtaja jooksul, siis ma arvan, et sõjakuulutus Suurbritannia poolt on mõistlik ja vajalik.” Mis puutus Ungarisse ja Rumeeniasse, siis Stalini arvates võis nendega veidi oodata.⁷⁰

Välisministeeriumis hakati nüüd ette valmistama Soomele sõja kuulutamist. Kuivõrd Stalini kirjas oli öeldud, et Ungari ja Rumeeniaga võib oodata, siis kerkis uuesti üles küsimus, kas ei peaks esialgu ainult Soomele sõja kuulutama. Välisministeeriumi kantsleri (*Permanent Under-Secretary*) Alexander Cadogani arvates ei olnud õige teha vahet Soome ja ülejäänud kahe riigi vahel ning sirgjoonelisem oleks kohelda kõiki kolme sarnaselt. Nõupidamisel Edeniga rõhutas Cadogan, et “peaks proovima mingisugust ultimaatumit Soomele [...] See oleks austusväärsem, kui neile lihtsalt sõda kuulutada – nagu välk selgest taevast, ilma ühegi konkreetse põhjuseta.”⁷¹ Dominioonidele saadeti telegrammid, milles neid informeeriti Soomele esitatavast ultimaatumist ja Londoni otsusest sõda kuulutada, kui soomlased sõjategevust ei lõpeta. Telegrammid lõppesid lausega: “Me loodame väga, et te olete samal arvamusel ette pandud kursi osas olukorras, nagu see nüüd on arenenud.”⁷² Kanada valitsus kirjutas vastuseks, et nad on valmis ühinema sõjakuulutusega Soomele, kuid ei kavatse kohelda Kanaadas elavaid soomlasi vaenlastena, sest: “on oluline teha selget vahet Soome

sõnumi tooni Soome osas “peaaegu hüsteeriliseks”, vt Churchill, *The Grand Alliance*, 471.

⁷⁰ *Perepiska*, 32, 34; Churchill, *The Grand Alliance*, 471–472; Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, 111–112.

⁷¹ NA, FO 371/29354, l. 134: Alexander Cadogani käsikirjaline kommentaar, 26.9.41; *The diaries of Sir Alexander Cadogan 1939–1945*, ed. by David Dilks (London: Faber and Faber, 2010), 413.

⁷² NA, FO 371/29355, l. 6: From Dominions Office to the Governments of Canada, Commonwealth of Australia, New Zealand and to the United Kingdom High Commissioner in the Union of South Africa, No. 390, 26.11.1941.

rahva ja nukuvalitsuse vahel, kes natside surve all on sunnitud täbarasse ja ebamugavasse seisu”.⁷³ Sõjakabineti 27. novembri istungil arutati Soomele esitatavat ultimaatumit sõjategevuse lõpetamiseks ja Churchill ütles, et tema arvates tuleks muuta Soomelt oodatava vastuse kuupäeva hilisemaks.⁷⁴ Järgmisel päeval kirjutas Churchill Edenile: “Te paistate pidavat enesestmõistetavaks, et sõda kuulutatakse kõigile kolmele riigile 3. detsembril. Ma ei soovi, et see otsus langetatakse enne, kui me teame, mida Soome teeb. Veelgi enam, 3. on liiga vara. Neliteist päeva pärast minu telegrammi Stalinile on 5. detsember. Alles täna õhtul kavatsen ma saata telegrammi Mannerheimile. Me peame jätma vastamiseks mõistliku aja. Minu arvamus selle abinõu ebamõistlikkusest jääb muutmatuks ja ma ikka veel loodan, et soomlased tõmbuvad tagasi.”⁷⁵ Samal päeval raporteeris Briti saadik Stockholmist, et Rootsi välisministeeriumi arvates lõpetavad soomlased sõdimise 2–3 päeva pärast. Telegramm jõudis ka Churchillile lauale, kes joonis alla kohad, kus oli juttu sõjategevuse lõpetamisest ja kirjutas resolutsiooni Edeni tarbeks: “Sellest tuleb teatada Stalinile.”⁷⁶

Eden vastas Churchillile pikema kirja 29. novembril, milles teatas, et on andnud korraldused Soomele, Ungarile ja Rumeeniale saadetud ultimaatumite tähtaegade hilisemaks muutmiseks, nagu peaminister oli soovinud.⁷⁷ Välisminister kirjutas, et tema missioon Moskvas ei saa õnnestuda, kui “see küsimus on ikka veel lahenduseta. Maiski on meile juba öelnud, et just selle meievahelise küsimuse pärast tunneb Stalin ennast kõige rohkem solvatuna.”⁷⁸ Samal päeval saabus Washingtonist telegramm, milles suursaadik Halifax hoiatas, et kui eelnevalt ei valmistata Ameerika avalikkust ette, siis saab Briti sõjakuulutus Soomele olema “läbinisti šokk”. Telegramm

⁷³ NA, FO 371/29355, l. 39: From the United Kingdom High Commissioner in Canada to Dominions Office, No. 1873, 28.11.1941.

⁷⁴ NA, CAB 65/20, l. 84–85: War Cabinet 120 (41), W. M. (41) 120th Conclusions, 27.11.1941; NA, CAB 65/24, l. 45: Confidential Annex, W. M. (41) 120th Conclusions, Minute 2, 27.11.1941.

⁷⁵ NA, PREM 3/170/1, l. 41: Prime Minister’s Personal Minute, Serial No. M. 1070/1, 28.11.1941; Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, 113.

⁷⁶ NA, FO 371/29354, l.148: War Cabinet Distribution. From Stockholm to Foreign Office, No. 714, 28.11.1941.

⁷⁷ Ühendriikide saatkond oli jõudnud juba Soomele noodi edastada, Edeni korraldusel saadeti välja vastavad parandused lugeda õigeaks tähtajaks 5. detsember – NA, FO 371/29354, l. 141: War Cabinet Distribution. From Washington to Foreign Office, No. 5462, 28.11.1941.

⁷⁸ NA, PREM 3/170/1, l. 38–39: Prime Minister, P. M. 41/167, 29.11.1941.

jõudis Churchillini, kes joonis alla sõnad “läbinisti šokk” ja kirjutas juurde kommentaari: “Ma kardan, et see on paratamatu – kui Stalin nõuab.”⁷⁹

Sõjakabinet arutas 1. detsembril järjekordselt – alates septembrist juba 13. korda – Soome, Ungari ja Rumeenia küsimust. Peaminister informeeris kabinetiliikmeid kirjast Mannerheimile. Selles olid muuhulgas järgmised read: “Ma olen sügavalt kurb nähes, mis on tulemas, nimelt, et me oleme sunnitud mõne päeva pärast lojaalsusest oma liitlase Venemaa suhtes kuulutama sõja Soomele. Kui me seda teeme, siis me kavatsame ka sõdida, kuidas olukord võimaldab.”⁸⁰ Churchilli arvates tuli nüüd oodata 5. kuupäevani ja kui selleks ajaks rahuldavaid arenguid pole, siis kirjutada Stalinile, et kui ta nüüd soovib, siis ollakse valmis Soomele sõda kuulutama. Rumeeniale ja Ungarile tuleks kuulutada sõda samaaegselt Soomega. Churchill lisas, et kuigi ta ei usu, et sõjakuulutusele oleks alternatiivi, siis ei pea ta seda endiselt kasulikuks ei brittidele ega ka venelastele.⁸¹ Sõjakabineti 3. detsembri istungil võeti teema uuesti üles, kui Eden koos dominioonide ministri vikont Cranborne’iga avaldasid arvamust, et Soomele tuleb sõda kuulutada kohe, kui ultimaatum 5. detsembril aegub, see tähendab – ilma veelkordse pöördumiseta Stalini poole. Churchill nõustus sellega, kuid lisas, et ta soovib, et protokollitakse tema eriarvamus: “Sõjakuulutus Soomele (ning samuti Ungarile ja Rumeeniale) ei aita kaasa ei meie ega ka venelaste üritusele. Ainuke õigustus sellele on, et see on vajalik rahuldamiseks Vene valitsust.” Lisaks tsiteeris peaminister Ungari asevälisministri sõnu Ameerika Ühendriikide saadikule, kui viimane käis üle andmas Briti valitsuse ultimaatumit: “Nüüd ei ole meil enam kahte teed, vaid ainult see üks, mida mööda me minna ei taha.”⁸²

Järgmisel päeval, 4. detsembril saabus Mannerheimilt vastus Churchilli kirjale. Marssal tänas peaministrit sõnumi eest ja kirjutas, et tal on võimatu katkestada sõjalisi operatsioone enne, kui tema väed on jõudnud

⁷⁹ NA, FO 371/29354, l. 162: War Cabinet Distribution. From Washington to Foreign Office, No. 5458, 28.11.1941.

⁸⁰ Lause – “Kui me seda teeme, siis me kavatsame ka sõdida, kuidas olukord võimaldab” – puudus kirja 15.11.1941 valminud mustandist, kuid lisati hiljem kirja lõplikule versioonile 28.11.1941 – NA, PREM 3/170/1, l. 44–45: Prime Minister’s Personal Telegram, Serial No.T. 892, Prime Minister Churchill to Field-Marshal Mannerheim, 28.11.1941; NA, FO 371/29354, l. 120: Prime Minister Churchill to Field-Marshal Mannerheim, 15.11.1941; Carl Gustaf Mannerheim, *Soome marssali mälestused* (Tallinn: Olion, 2007), 272.

⁸¹ NA, CAB 65/20, l. 94–95: War Cabinet 122 (41), W. M. (41) 122nd Conclusions, 1.12.1941; NA, CAB 65/24, l. 62: Confidential Annex, W. M. (41) 122nd Conclusions, Minute 6, 1.12.1941.

⁸² NA, CAB 65/20, l. 100–101: War Cabinet 123 (41), W. M. (41) 123rd Conclusions, 3.12.1941; NA, CAB 65/24, l. 64–65: Confidential Annex, W. M. (41) 123rd Conclusions, Minute 1, 3.12.1941; Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, 116–117.

positsioonidele, mis tagavad Soomele vajaliku julgeoleku.⁸³ Churchill kirjutas nüüd Edenile mõeldud kommentaaris: “On sündimas ajalooline viga, hea küll. Ma võtan täieliku vastutuse selle eest.”⁸⁴ Soomlaste ametlik vastus brittide ultimaatumile jõudis ameeriklaste vahendusel Londonisse 5. detsembri hilisõhtul (Ungari ja Rumeenia jätsid üldse vastamata). Selles rõhutati, et Soome armee ei ole kaugel oma strateegiliste eesmärkide saavutamisest. Öösel vastu laupäeva, 6. detsembril, kell 00:25 helistas Churchill Cadoganile ja ütles, et Soome vastuses ei olnud midagi sellist, mis õigustaks viivitamist. Järelikult pidid nüüd järgnema sõjakuulutused kolmele riigile.⁸⁵ Tund aega hiljem läks välisministeeriumist teele telegramm Briti saatkonnale Washingtonis: “Kuna Soome Valitsuse vastusest selgub, et nad ei ole täitnud ülaltoodud tingimusi ega kavatse koheselt seda teha, hakkab sõjaseisukord kahe riigi vahel kehtima alates 12.01 a.m. (kordan 12.01 a.m.) Greenwich’i aja järgi 7. detsembril.”⁸⁶

Kui Briti välisministeeriumil oli õigus ja sõjakuulutamisega seotud informatsiooni lekitasid ajakirjandusele venelased ise, siis mängis Stalin väga kõrgete panustega, pannes Soomele sõjakuulutamise nimel mängu kogu Nõukogude Liidu autoriteedi. Kui sellele vaatamata britid esimesel korral keeldusid tema soovi täitmast, siis oli see Stalinile kahtlemata raske löök. Teisalt tundub, et Stalin oli valmis diplomaatilise kaotusega leppima – vähemalt esialgu. Nii võib tõlgendada tema nõustumist Soome *de facto* sõjast väljumisega, ilma, et Ühendkuningriik Soomele sõja kuulutaks. Ilmselt oli Churchillil solvumine Stalinit veennud, et ta oli vindi üle keeranud. Kuna soomlased saavutasid oma strateegilised eesmärgid 5. detsembril, kõigest üks päev enne sõjakuulutust, ja väljusidki sõjast *de facto*, siis võib öelda, et demokraatliku rahu erand oleks võinud ka sündimata jääda, vähemalt 1941. aasta detsembris.⁸⁷

⁸³ NA, PREM 3/170/1, l. 34: War Cabinet Distribution. From Washington to Foreign Office, No. 5578, 4.12.1941.

⁸⁴ NA, PREM 3/170/1/38–39: Prime Minister. P. M. /41/167, 29.11.1941 ja sellel Churchilli käskkirjas kommentaar dateeritud 4.12.1941.

⁸⁵ NA, PREM 3/170/1, l. 28: Trükitud teade telefonikõne toimumise kohta 6.12.1941.

⁸⁶ NA, FO 371/29355, l. 73–74: War Cabinet Distribution. From Foreign Office to Washington, No. 6728, 6.12.1941.

⁸⁷ Võib arvata, et isegi kui soomlased oleksid ultimaatumis antud tähtjaks sõjategevuse lõpetanud, oleks Nõukogude Liit ikkagi jätkanud brittidele surve avaldamist, et Soomele sõda kuulutataks: Nõukogude Stockholmi saadik Aleksandra Kollontai ütles 3.12.41 USA asjurile, et kui varem oleks piisanud sõjategevuse lõpetamisest, siis enam mitte; samasugust mõtet väljendas Molotov brittidele 4.12.41, et sõjast väljumiseks ei peeta seda, kui Soome armee lõpetab sõjategevuse, vaid ka Saksa väed peavad Soomest lahkuma – vt Tuomo Polvinen, *Barbarossasta Teheraniin: Suomi kansainvälisessä politiikassa I: 1941–1943* (Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY, 1979), 131–132; Ohto Manninen, *Stalinin*

Antud juhul ei huvita meid siiski niipalju see, missugused juhuslikud asjaolud oleksid võinud erandi ära hoida või seda edasi lükata. Meid huvitavad Briti otsustajate kaalutlused ja see, kas esinesid mingid piirangud teisele demokraatlikule riigile sõja kuulutamise kasuks otsustamisel. Sarnaselt varasema kahe otsusega seisneb ka antud juhul brittide dilemma selles, et Stalinit huvitas sõjakuulutus Soomele, kuid brittide õiglustunne ei lubanud kohelda Soomet teistmoodi kui Ungarit ja Rumeeniat. Stalini kohmakas katse survestada britte ajakirjanduse kaudu andis pigem soovitud vastupidise tulemuse ja süvendas seda dilemmat. New York Timesi artikkel lõppeb tõdemusega, et vaatamata ameeriklaste tunnetele Soome vastu ei saa britid kuulutada sõda ainult Ungarile ja Rumeeniale. Kas teadlikult või teadmatult on ameerika ajakirjanik täpselt tabanud probleemi olemust: kuigi avaliku arvamuse ootustele vastav käitumine oleks jätta Soome sõjakuulutusest kõrvale ja kuulutada sõda ainult Ungarile ja Rumeeniale, ei saa britid seda teha, sest see ei vastaks nende liitlaste ootustele. Dilemmast oli kaks võimalikku väljapääsu: 1) jätta sõda kuulutamata kõigile kolmele; 2) kuulutada sõda kõigile kolmele. Churchilli eelistus kuulus esimesele variandile, sest teine variant “süvendaks muljet, nagu seisaks Hitler võimsa Euroopa riikide koalitsiooni eesotsas.” Just see – üha selgemaks saav võimatus kuulutada sõda ainult Soomele – oligi tema poolt kirjas Stalinile nimetatud “uus informatsioon”, mis pani teda asjale teistmoodi vaatama. Täiesti vastupidiselt demokraatliku rahu loogikale tegi Briti peaminister kõik endast oleneva takistamaks sõja kuulutamist kolmele riigile mitte tänu ainsale demokraatlikule riigile nende hulgas, vaid hoopis tänu kahele mitte-demokraatlikule riigile.

Põhjus, miks Churchilli tegevus keskendus Soomele, tulenes sellest, et Soome oli kogu probleemi võti. Kui oleks langenud ära vajadus kuulutada sõda Soomele, siis poleks olnud vaja kuulutada sõda ka Ungarile ja Rumeeniale. Kui püüda analüüsida Churchilli kirja Mannerheimile demokraatliku rahu võtmes, siis on tegemist üpris kummalise nähtusega. Esiteks, otsus kirjutada Mannerheimile, mitte Soome presidendile või peaministrile.⁸⁸ Ühelt poolt on see loogiline, sest Churchill tundis isiklikult Mannerheimi ja kirja teemaks olid sõjalised küsimused. Kuid teiselt poolt ei räägi see samm sugugi sellest, et Churchill oleks kohelnud Soomet kui demokraat-

kiusa – Himmlerin täi: sota-ajan pieni Suomi maailman silmissä ja arkistojen kätköissä (Helsinki: Edita, 2002), 151.

⁸⁸ Idee kirjutada Mannerheimile pärines Talvesõja-aegse heategevusorganisatsiooni Finland Fund juhtkonna liikmetelt, kuid nende algne mõte oli, et kirja kirjutab keegi neist endist kooskõlastatult välisministeeriumiga – Churchill haaras ideest kinni ja otsustas kirja kirjutada ise – vt Nevakivi, *Ystävistä vihollisiksi*, 171–172.

likku riiki, kus sõja ja rahu küsimuste üle otsustavad rahva poolt valitud poliitikud, aga mitte kõrgemad sõjaväelased.⁸⁹ Teiseks, ei klapi demokraatliku rahuga üldsegi kokku kirjale enne ärasaatmist lisatud lause: “Kui me seda teeme [kuulutame Soomele sõja], siis me kavatseme ka sõdida, kuidas olukord võimaldab.” Mis omakorda tähendab, et demokraatliku Ühendkuningriigi peaminister otsustas ähvardada demokraatliku Soome kaitsejõudude ülemjuhatajat mitte ainult sõjakuulutusega, vaid ka reaalse sõjaga. Kui demokraatlik kultuur omab põhjuslikku seost demokraatliku rahuga, siis oleks see siinkohal pidanud avalduma. Rääkimata demokraatlikest institutsioonidest, mis antud juhul paistavad avaldavat risti vastupidist mõju, sest reaalne sõjaähvardus lisati kirjale pärast mustandi arutamist sõjakabinetis. Põhjuseks olid ilmselt kaalutlused, et kirja toon peab olema piisavalt karm, et selle avalikuks tuleku korral ei tunneks Stalin ennast järjekordselt solvatuna.⁹⁰

Mis puutub ülejäänud kabinetiliikmetesse, siis tänu Edeni erasekretäri päevikule on meil viimase otsuse kohta rohkem andmeid. Konservatiivid Eden ja Beaverbrook pooldasid Nõukogude Liidu soovide täitmist, sest nende jaoks olid liidusuhted ülimuslikud. Siit me demokraatlikku kultuuri ei leia. Leiboristid Bevin ja Greenwood olid “Soomele etc” sõja kuulutamise vastu, sest nad ei usaldanud Nõukogude Liitu, kuna tegemist oli kommunistliku riigiga. Leiboristide motiivides võib küll näha väljendumas demokraatlikku kultuuri. Kuna leiboristid takistasid sõjakabineti 11. novembri istungil Soomele (ja ühtlasi ka Ungarile ja Rumeeniale) sõja kuulutamist, siis saaks öelda, et toimisid ka institutsionaalsed piirangud demokraatliku rahu tähenduses. Otsustavaks ei saa siiski ka antud juhul pidada demokraatlikku kultuuri, ja mitte ainult sellepärast, et lõpuks Soomele (ning Ungarile ja Rumeeniale) sõda ikkagi kuulutati.

⁸⁹ Samasugust suhtumist esines ka Talvesõja ajal, kui sõjakabinetis arvati, et otsused sõja jätkamise osas on Mannerheimi teha – vt Martti Häikiö, *Maaliskuusta maaliskuuhun: Suomi Englannin politiikassa, 1939–40* (Porvoo-Helsinki: WSOY, 1976), 130–131.

⁹⁰ Nõukogude saatkonda informeeriti kirja saatmise faktist, kuid mitte selle täpsest sisust – vastates brittide järelepärimisele ütles Maiski, et tal ei ole vastuväiteid, kui kiri sisaldab samu tingimusi, mis Soome valitsusele saadetud ultimaatumis. Seega, ähvardades Mannerheimi mitte ainult sõjakuulutuse, vaid ka reaalse sõjaga, läksid britid tegelikult kaugemale kui olid olnud Nõukogude Liidu soovid – NA, PREM 3/170/1/46: käsikirjaline teade Churchillile tema erasekretäeril telefonivestlusest Edeni erasekretäriaga, dateeritud 27.11; NA, PREM 3/170/1/23: War Cabinet. Telegrams Exchanged between The Prime Minister and M. Stalin from April 3, 1941, to November 23, 1941, with Further Telegrams Relating to Finland, 24.11.1941. Tegemist oli Churchilli isikliku kirjaga vormiliselt, kuid mitte sisuliselt – kirja teksti arutati eelnevalt välisministeeriumis ja sõjakabinetis, mille tulemusel seda ka muudeti, Churchilli isiklikke kirju Stalinile sellisel kombel ei menetletud – vt ka Raudsepp, *Inglismaa-Soome sõda 1941*, 107, 173–174.

Sõjakuulutamise vastu oli ka Churchill, kuid seda hoopis teistel põhjustel. Huvitaval kombel leiboristide vastupanu detsembri alguseks rauges⁹¹ ja Churchill jäi oma vastuseisus üksinda. Ja lõpuks jäid vastamisi mitte demokraatlik *versus* realistlik suhtumine, vaid Edeni realism *versus* Churchilli realism.

*Sõjakabineti liikmete motiividest*⁹²

Briti sõjakabineti korduv keeldumine Soomele sõda kuulutada võib esmapilgul paista selge näitena, kuidas institutsioonid takistavad demokraatlikel riikidel üksteisega sõdimast. Kuid seda ainult juhul, kui põhjus oli Soome demokraatias – ajaloos on ka näiteid, kui demokraatlikud institutsioonid

⁹¹ Võimaliku selgituse selliseks meele muutuseks pakub välja Markku Ruotsila: 2.12.41, s.o sõjakuulutuse lõplikult otsustanud sõjakabineti koosolekule eelnenud päeval esines hulk leiboristidest parlamendiliikmeid avalikult Churchilli valitsuse vastaste üleskutsutega ja esitasid nõudmisi seoses sõjamajanduse, sotsiaalsete reformide ja Nõukogude Liidule abiandmisega – vt Markku Ruotsila, *Churchill and Finland: a study in anticommunism and geopolitics* (London and New York: Routledge, 2005), 119.

⁹² Soome vanema põlvkonna ajaloolastest on Ühendkuningriigi sõjakuulutust põhjalikult käsitlenud Tuomo Polvinen ja Jukka Nevakivi, kuid mõlemad on olnud äärmiselt tagasihoidlikud Briti otsustajate motiivide hindamisel. Nevakivi kirjutab, et ei saa väita, nagu oleks sõda võinud jäänud kuulutamata, kui peaministri toolil oleks istunud keegi teine, kuid samas aitas Churchill ise omalt poolt sündmuste arengule kaasa, lubades Stalinile septembri alguses oma-algatuslikult, et Soomet ähvardatakse sõjaga – vt Nevakivi, *Ystävistä vihollisiksi*, 178; seda Nevakivi seisukohta kordab ka Polvinen ja lisab, et Soomele sõja kuulutamine tähendas "ühte lüli nendes järeleandmiste ketis, mille abil sõja võitmiseks vältimatuks peetud liidusuhet üritati tugevdada ja kindlustada" – vt Polvinen, *Barbarossasta Teheraniin*, 128, 132. Märksa julgemalt on Churchilli motiive lahanud noorema põlvkonna Soome ajaloolane Markku Ruotsila. Ruotsila arvates oli Churchill Soomele sõja kuulutamise vastu, kuna see oleks olnud "rahvusvahelise kommunismi huvides" ja aidanud kaasa Nõukogude Liidu "ekspansionistlikele püüdlustele" ning et tegemist oli "pigem põhimõttelise küsimuse kui sooviga aidata Soomet – põhimõtte olla toeks demokraatiatele". Oma väidete kinnituseks pakub Ruotsila viite Churchilli mälestuste Soomega seotud lehekülgedele, kus paraku ei sisaldu midagi sellist. Ei saa ju eitada, et Churchill oli antikommunist ja küllap oli ta vastu ka Nõukogude Liidu laienemispüüdlustele, kuid selleks, et väita nagu olekski ta oma tegevuses septembrist-detsembrini 1941 just nendest põhimõtetest juhitud, tuleks esitada ka mingeid tõendeid. Eriti arvestades Churchilli kõnet 22.6.41, kui ta andis mõista, et kommunismivastasusel ei ole uues olukorras enam varasemat tähtsust, sest brittide ainuke eesmärk on hävitada Hitler ja natsirežiim. Kui Churchill oli Soomele sõjakuulutamise vastu põhjusel, et ta oli veendunud antikommunist, siis oleks loogiline eeldada, et Harvey päevikusissekanne sõjakabineti 11.11.41 koosolekust mainib ka teda Bevini ja Greenwoodi kõrval. Mida ta paraku ei tee. Leiboristidest sõjakabineti liikmeid Ruotsila ei maini, samuti seda, et sõda kuulutati samal ajal ka Ungarile ja Rumeeniale – vt Ruotsila, *Churchill and Finland*, 112–120.

on takistanud riigil sõtta minemast mitte-demokraatlike riikidega.⁹³ Vastused küsimustele, kas Soome demokraatia oli see, mis lükkas Briti sõjakuulutust korduvalt edasi, ja miks demokraatia ikkagi lõpuks Soomet ei päästnud, sõltuvad omakorda vastusest küsimusele: mis motiveeris sõjakabineti liikmeid vastavaid otsuseid langetama? Oli selleks suhtumine “ei ole lihtsalt kohane sõidida teise demokraatliku riigiga” või hoopis põhimõte “riigid liituvad kasvõi saatanaga, et ära hoida sõjalise kaotuse põrgut”?

Churchilli sõjaaegne valitsus oli maksimaalselt laiapõhjaline koalitsioonivalitsus, milles olid esindatud mõlemad suured parteid ning lisaks veel ka liberaalid ja isegi parteitud. Sõjakabinet oli valitsusest märksa kitsam ring, mis meid huvitaval ajal koosnes kaheksast liikmest: neljast konservatiivist (lisaks Churhillile, Edenile ja Beaverbrookile veel ka rahandusminister Kingsley Wood), kolmest leiboristist (Attlee, Bevin ja Greenwood) ja ühest parteitust (John Anderson).⁹⁴ Enamasti võtsid sõjakabineti istungitest osa veel kümnekond ministrit, kõrgemat ohvitseri ja ametnikku, nende hulgas ka liberaalide partei liider ja lennundusminister Archibald Sinclair. Seega, olid sõjakabineti istungitel esindatud poliitilised jõud, kelle käes oli üle 90 protsenti parlamendikohtadest ja vaatamata sellele, et Soomele sõja kuulutamist alamkojas ei arutatud, ei saa kuidagi väita, et seda poleks tehtud demokraatlikult.

Meil on olemas vihjeid Churchilli, Edeni, Beaverbrooki, Bevini ja Greenwoodi motiivide kohta, ülejäänud kolme sõjakabineti liikme osas valitseb teadmatus. Eden pooldas algusest peale “Venemaa soovide täitmist selles asjas” ja tema motiivide hulgast on raske leida midagi, mida võiks seostada demokraatliku kultuuriga. Beaverbrookist teame, et ta toetas Soomele sõjakuulutamist sarnaselt Edenile, lisaks oli tegemist kõige Nõukogude-sõbralikuma poliitikuga Briti valitsuses.⁹⁵ Beaverbrooki suhtumises on veelgi vähem võimalik leida midagi, mis viitaks demokraatlikule kultuurile, sest ta nimetas Soomet üheks barbaarsetest riikidest, mis olid Venemaale kallale tunginud.⁹⁶ Tänu Edeni erasekretäri märkmetele on meile teada, et kõige tulisemad Soomele sõja kuulutamise vastased olid Bevin ja Greenwood, sest

⁹³ Näiteks hääletas Ühendkuningriigi parlament 30.8.2013 napilt maha valitsuse ettepaneku anda õhulööke Süüria valitsusvägede pihta.

⁹⁴ John Anderson oli sõjakabineti liige kui *Lord President of the Council*.

⁹⁵ Beaverbrook oli see sõjakabineti liige, kellega Nõukogude suursaadik Maiski otsustas Saksa-Nõukogude sõja viiendal päeval eraviisiliselt kohtuda, rikkudes diplomaatilist etiketti ja minnes mööda välisministrist, ning keda ta nimetab oma mälestustes poliitikuks, kes “oli olulisel määral aidanud kaasa Inglise-Nõukogude lähenemise propagandale” – vt Ivan M. Maïski, *Vospominaniya sovetsskogo posla* (Moskva: Nauka, 1965), 144.

⁹⁶ Nevakivi, *Ystävistä vihollisiksi*, 171.

leiboristides tekitas tõrget asjaolu, et Nõukogude Liit oli kommunistlik riik. Eden ja Churchill kippusid kommunismi tähtsust vähendama ja kujutama Briti liitlast lihtsalt Venemaana, kes analoogselt eelmisele suurele sõjale võitles jälle koos brittidega sakslaste vastu.⁹⁷ Reaalpoliitiliselt oligi Nõukogude Liit brittide loomulik liitlane, sest neil oli ühine vaenlane Saksamaa. Reaalpoliitiliselt oli samuti loomulik, et riikidest, kes sõdisid Briti liitlase Nõukogude Liiduga või abistasid Briti vaenlast Saksamaad, pidid varem või hiljem saama brittide vaenlased. Ideoloogiliselt see sama loomulik ei olnud, sest Nõukogude Liit oli kommunistlik ja Ühendkuningriigist kardinaalselt erinev riik. Seega, me võime väita, et leiboristide motiivid ei tulenenud realismist, vaid millestki muust. Iseküsimus on, kas see muu oligi otsitav suhtumine, et ei ole kohane sõdida teise demokraatliku riigiga.

Harvey päevikus kajastamist leidnud sõjakabineti koosoleku napolisõnalisest protokollis mainitakse, et eriti Soome osas on “viimase nädala või nii” jooksul sõja kuulutamise miinused kasvanud. Need miinused seisnesid erinevatest riikidest saabunud teadetes, milles väljendati arusaamatust ja vastuseisu eriti Soomele sõja kuulutamise suhtes. Nendeks riikideks olid: Briti dominioonid – Lõuna-Aafrika Liit ja Uus-Meremaa ning kaudsemalt ka Kanada; Ameerika Ühendriigid, kelle arvamuse võttis kokku artikkel New York Timesis, mis rõhus ameeriklaste suurele sümpaatiale Soome vastu; ning lõpuks Rootsi. Kokku teeb see viis riiki, kes otsesemalt või kaudsemalt tõid välja miinuseid eriti Soomele sõja kuulutamise osas ehk tegid vahe sisse Ungari ja Rumeeniaga. Kõik need riigid olid demokraatiad. Demokraatliku Austraalia valitsus ei näinud Soomele sõja kuulutamises probleeme ja demokraatlike Šveitsi, Iirimaa, Costa Rica, Argentina, Colombia ja Kuuba positsioonide kohta informatsioon puudub. Rohkem demokraatiad 1941. aastal polnudki. Kui lisame siia Ühendkuningriigi ja Soome, siis saame kokku 14 demokraatlikku riiki.⁹⁸ Mitte ükski nimeta-

⁹⁷ Briti välisministeeriumi igapäevases kõnepruugis viidati Nõukogude Liidule kui Venemaale ja venelastele, väga harva kasutati termineid *Soviet* ja *Soviets*; Churchill võrdles kirjas Mannerheimile otseselt käimasolevat sõda Esimese maailmasõjaga: “Ma soovin, et ma suudaksin veenda Teie Ekstsellentsi selles, et me saame natsidest võitu. Ma olen selles palju kindlam kui 1917 või 1918”; seevastu Soomes rõhutati igal võimalusel, et tegemist on sovettide ja bolševikega.

⁹⁸ Demokraatlikeks on antud juhul loetud riike, mille demokraatia ja autokraatia *Polity*-indeksite vahe on vähemalt +3, nagu seda enamasti tehakse – vt *Polity IV Annual Time-Series, 1800–2013*, <<http://www.systemicpeace.org/inscrdata.html>> (28.11.2014); Nils Petter Gleditsch & Håvard Hegre, “Peace and democracy: three levels of analysis”, *Journal of Conflict Resolution*, 41:2, April 1997, 287; muidugi on see kõik vaieldav, näiteks Michael Doyle ei loe Lõuna-Aafrikat ja Kuubat aastal 1941 liberaalsete režiimide hulka, kuid erinevalt *Polity*’st on tema nimekirjas Uruguai ja Mehhiko – vt Michael W. Doyle,

tud Soomet toetavast avaldusest ei maini põhjusena asjaolu, et Soome oli demokraatlik. Toetus Soomele tulenes sellest, et Soome võitles vapralt Talvesõjas ja pidas nüüd õiglast sõda kaotatud territooriumide tagasisaamiseks. Demokraatiaga on siin seos siiski olemas, sest Talvesõjas oli Nõukogude Liit lisaks agressorile ja vallutajale ühtlasi ka demokraatia vaenlane ning Soome selle kaitsja. Leiboristidel oli seda lihtne mõista, sest sotsiaaldemokraadid olid nii natside kui ka kommunistide erilise vihkamise objektideks. Eriti häärivalt pidid leiboristidele mõjuma teated Rootsist, sest jutt käis nii Rootsi kui ka Soome sotsiaaldemokraatidest, ametiühingutest ja töölisringkondadest, kes ei mõistaks, kui britid kuulutaksid Soomele sõja. Arusaam, et Nõukogude Liit kujutab endast demokraatia vaenlast võiski olla see põhjus, miks leiboristid olid järjekindlalt vastu Soomele (aga ka Ungarile ja Rumeeniale) sõja kuulutamisele. Seega, leiboristide motiivid võib liigitada demokraatliku kultuuri alla. Kuid Bevin ja Greenwood poleks ilmselt suutnud kahekesi sõjakabinetile oma tahet peale suruda. Kuna kaalukeeleks nende ja Edeni-Beaverbrooki vahel oli Churchill, siis on võtmeküsimuseks just tema motiivid.

Pole põhjust kahelda peaministri sõnade siiruses, kui ta kirjutas Stalinile, et oli valmis Soomele sõja kuulutama juba septembris, kuid sai siis " uut informatsiooni", mis pani teda asjale teistmoodi vaatama. On põhjust arvata, et " uue informatsiooni" all mõtles Churchill Soomele sõja kuulutamiselega paratamatult kaasnevat sõja kuulutamist ka Ungarile ja Rumeeniale. Mitmed momendid viitavad sellele, et Churchilli jaoks olid Ungari ja Rumeenia olulisemad kui Soome. Esiteks, alles pärast seda, kui hakati rääkima ka Ungarile ja Rumeeniale sõja kuulutamisest, väljendas peaminister korduvalt⁹⁹ mõtet, et selline samm jätkaks mulje " nagu seisaks Hitler grandioosse Euroopa riikide koalitsiooni eesotsas". Teiseks, viimasel sõjakabineti koosolekul enne sõja kuulutamist soovis Churchill, et protokoll kantaks tema eriarvamus. Tavaliselt toimitakse selliselt siis, kui soovitakse jätta maha märk ajaloo tarbeks. Eriarvamusel kaalu lisamiseks pidas Churchill vajalikuks tsiteerida Ungari välisministeeriumi kantseri sõnu, mis kanti samuti protokollile. Kui sellisel hetkel oleks Churchilli mõtetes olnud Soome, siis vaevalt oleks tal tulnud pähe tsiteerida ungarlast. Kolmandaks, kirjas Stalinile rõhutas Churchill, et " Soomel on palju sõpru Ühendriikides", kuid Rumeenia ja Ungari kohta kirjutas: " need riigid on täis meie sõpru". Neljandaks, nn " protsendikokkuleppes" Staliniga

" Kant, liberal legacies, and foreign affairs", *Philosophy & Public Affairs*, 12:3 (Summer, 1983).

⁹⁹ Sõjakabineti koosolekul 27.10.1941 ja kirjas Stalinile 4.11.1941.

1944. aasta sügisel määratles Churchill Briti huvid Rumeenias ja Ungaris, kuid ei maininud Soomet üldse. Churchilli positsioonis on raske leida märke põhimõttest: “ei ole lihtsalt kohane sõdida teise demokraatliku riigiga”. Mõned päevad enne sõjakuulutust kirjutas peaminister Edenile, et tema arvamus selle abinõu “ebamõistlikkusest” jääb muutmatuks. Siis mitte “ebamoraalsusest” või “ebaõiglusest”, vaid just “ebamõistlikkusest”. Kõik viitab sellele, et Churchilli jaoks olid olulised reaalspoliitilised kaalutlused. Ja kuna Churchill oli antud juhul kaalukeeleks, siis otsustas asja mitte demokraatlik, vaid realistlik suhtumine.

Kokkuvõtteks

Kõigele vaatamata ei saa väita, nagu poleks demokraatlik kultuur Briti-Soome juhtumile üldse mõju avaldanud. On märkimisväärne, et selles sisalduv oluline piirang – demokraatiad ei eelda üksteiselt ootamatut rünnakut – avaldus ka antud juhtumis vähemalt kahel korral: 1) üllatusrünnak Petsamole häiris tugevalt Briti Helsingi saadikut; 2) Briti välisministeeriumi kantsleri arvates polnuks sõja kuulutamine Soomele ilma eelneva hoiatuseta “austusväärne”. Petsamo pommitamist piirang ei seganud, kuid rünnak Petsamole ongi vaieldav, sest pommitati siiski Soomes baseeruvaid Saksa vägesid. Sõja kuulutamisel tundub piirang toimivat – sõjakuulutus Soomele võttis aega 3 kuud ja 14 sõjakabineti istungit ning sellele eelnes 3 hoiatust.¹⁰⁰ Kahtlemata on see suurepärase näide piirangutest, mida on võimelised rakendama demokraatlikud institutsioonid. Paraku ei saa me väita, et see oleks sama suurepärase näide demokraatlikust kultuurist kui selliste piirangute käivitajast. Otsustajate motiivid olid valdavalt seotud reaalspoliitiliste kaalutlustega ja neid, mis ei olnud, saaks ainult kaudselt seostada Soome demokraatlikkusega. Kuid nad olid olemas – nimetagem neid kasvõi moraalseteks kaalutlusteks, mis ilma kahtluseta aitasid edasi lükata Soomele sõja kuulutamist: 1) soov vältida ebaõiglust, kui kuulutada sõda ainult Soomele; 2) soov olla solidaarne avaliku arvamusel, mis tundis poolehoidu Soome suhtes – kuna Soome sõda peeti õiglaseks ja Soome oli varasemalt vapralt võidelnud ja Nõukogude agressiooni tõrjunud; 3) soov olla solidaarne Põhjamaade sotsiaaldemokraatidega; 4) umbusaldus Nõukogude Liidus valitseva ideoloogia – kommunismi suhtes. Nimetatud motiividest saab Soome demokraatlikkusega seostada neid, millest tõenäoliselt võisid lähtuda leiboristid ehk viimast kahte, ülejäänud on seotud pigem õigluse kui demokraatiaga. Ka Churchilli

¹⁰⁰ Norra saatkonna kaudu edastatud hoiatus 22.9.1941; Churchilli kiri Mannerheimile 28.11.1941; Briti valitsuse ultimaatum Soomele 28.11.1941.

kohta võib öelda, et kui tema motiivides oli midagi, mis ei olnud pelgalt realistlik, siis oli selleks tema õiglustunne, mis ei lubanud kohelda Soomet halvemini kui teisi Saksamaa liitlasi, ainult sel põhjusel, et seda soovis Stalin. Edeni positsioonis polnud isegi seda. Järelikult, oli asi samapalju õiglustunde kui demokraatias, ja demokraatlik rahu – see on tegelikult õiglane rahu?¹⁰¹ Kuid õiglane rahu poleks suutnud Soomet päästa sugugi rohkem kui demokraatlik rahu, nagu ei suutnud seda ka Churchilli pragmaatilised motiivid, tõrjumata “ebamõistlikkust”. Kuna algusest peale oli Londonis võetud positsioon, et liidusuhe Staliniga on ülimuslik muude kaalutluste ees, siis peitus lõpplahenduse võti mitte sõjakabinetis, vaid Kremli. Ning ka teistsuguse sündmuste arengu korral, kui 1941. aasta detsembris oleks sõda jäänud Soomele kuulutamata, ei saaks me väita, et selle taga oli demokraatia argument, vaid pigem liidusuhetest tulenevate reaalpoliitiliste kaalutluste täieliku potentsiaali mitte-realiseerumine.

ABSTRACT: Why did democracy not save Finland? The war between the United Kingdom and Finland, and the democratic peace proposition

In 1941 on Finland's Independence Day, the 6th of December, the United Kingdom declared war on Finland. The question whether it was a war at all between those two countries cannot be raised (at least in the legal sense), because if there was a need to conclude Peace Treaty in 1947 then there must have been a war. There was a war in the military sense, but in a peculiar way it did not follow but rather preceded the declaration of war. In July 1941, British bombers attacked Petsamo in Northern Finland, and

¹⁰¹ Demokraatlikul riigil on kahtlemata raskem pidada ebaõiglast sõda, võrreldes diktatuuriga. Tänu vabale ajakirjandusele tuleb demokraatliku riigi otsustajatel tehtud otsuseid põhjendada kõigepealt omaenda põlvkonna ees, kuid veelgi põhjalikumalt tulevaste põlvkondade ees. Kuna tema otsustusprotsess on avalik või vähemalt saab selleks teatud aja möödudes, siis saavad avalikuks ka otsuste motiivid. Ja otsustajatel tuleb tahes tahtmata astuda tulevaste põlvkondade kohtu ette. Kant on seda ette näinud: "Selle silmas pidamine [kuidas hakkavad tehtud otsuseid hindama järeltulevad põlvkonnad], aga ka nii riigipeade kui nende teenrite auahnusega arvestamine, suunamaks neid ainsale vahendile, mis võib neist luua kiiduväärt mälestuse hilisematel aegadel, võib lisada veel ühe vähema ajendi niisuguse filosoofilise ajaloo taotlusele" – vt Immanuel Kant, "Idee üleüldisest ajaloost maailmakodanlikus sihis", tlk. Andrus Tool, *Akadeemia*, 3 (1998), 541.

in September-October 1941 British fighters stationed in Murmansk fought air battles and attacked land targets in northern Finland. We can call these episodes a war between the United Kingdom and Finland – a rare occurrence of war between two democracies and a well-known exception in the democratic peace proposition.

The power to avoid wars is usually attributed to three specific characteristics of democracy that prevent leaders of a state from deciding in favour of war, particularly during conflicts with other democracies: (1) public opinion, (2) democratic institutions, (3) democratic culture. There are many examples of when public opinion has not been very peaceful, and even towards other democracies – like in 1898 during the Fashoda Crisis. Institutions, though important, are only tools that cannot have an influence on their own – at least not the selective influence that works on other democracies. (Selective influence includes politicians who make institutions work in one direction or another.) If we want to find out what gives democracy the power to avoid wars, we must first and foremost focus on democratic culture, which is something described by Bruce Russett as an attitude: “it is not somehow *right* to fight another democracy”. We can call it the democracy argument. On the other hand, the main goal of every state is to survive, and especially during crisis the leaders of the state must take into account considerations that help their country to stay alive – or as Kenneth Waltz has put it: “the states will ally with the devil to avoid the hell of military defeat.” We can call this the realist argument. It is the task of this paper to analyse the key British decision makers and their motives in 1941, to find traces of those alternative arguments.

The paper focuses on three key decisions by the War Cabinet: (1) the decision to threaten Finland with the declaration of war in September 1941; (2) the decision not to declare war on Finland, Hungary and Romania in November 1941; (3) the decision to declare war on Finland, Hungary and Romania in December 1941. Before interpreting the War Cabinet’s repeated refusals to declare war on Finland as examples of institutional restraints in the sense of democratic peace, we should ask: What motivated the War Cabinet to decide this way? There are hints about the motives of five out of eight War Cabinet members: Churchill, Eden, Beaverbrook, Bevin and Greenwood. We know that Eden proposed to declare war on Finland on several occasions to meet the demands of the Soviet Union. Beaverbrook, as the most pro-Soviet minister in the Cabinet, supported the Foreign Secretary. There are no signs of the democracy argument here. We also know that Labour ministers Bevin and Greenwood were against declaring war on

“Finland, etc.”, because they did not trust the communist USSR. Eden and Churchill tended to reduce the significance of communism and to portray Russia as simply an ally who was fighting together with the British against the Germans in the same manner as she did in the Great War. Under *Realpolitik*, the Soviet Union was indeed Britain’s natural ally, because they had a common enemy: Germany. It was also natural under *Realpolitik* that states which were fighting against Britain’s ally or helping Britain’s enemy would sooner or later become enemies of Britain. Ideologically, it was not as natural because the Soviet Union was a communist and totally different state. Therefore, the motives of Labourites were not based on realism, but on something else. The connection with democracy is there, because the Finns were also defending democracy in their war with the Soviet Union. It was easy for Labourites to understand that because Social Democrats were the main objects of hatred of both Nazis and Communists. It is correct, then, to regard the opposition by Bevin and Greenwood to the declaration of war on Finland as a restraint caused by democratic culture. However, these two Labour ministers were not in a position to impose their will on the entire War Cabinet. It was the Prime Minister who could tip the scales in Eden-Beaverbrook’s or in Bevin-Greenwood’s favour, thus his motives were decisive.

There is no reason to doubt the sincerity of the Prime Minister when he wrote to Stalin that he was ready to declare war on Finland in September, but then received some “new information” that made him change his mind. This new information concerned the inevitability of also declaring war on Hungary and Romania if it was decided to declare war on Finland. For Churchill, undemocratic Hungary and Romania were more important than democratic Finland. And it is hard to find any signs of the democracy argument in Churchill’s position. Quite the contrary, after discussing his letter to Mannerheim in the War Cabinet and hearing concerns that Stalin might again feel insulted if the tone of the letter was too mild, he added a line in which he not only threatened the Finns with the declaration of war, but also with actual war. A few days before the final decision, he wrote to Eden that his opinion about the “unwisdom” of this measure remained unaltered. For Churchill, it was not about “injustice” or “improperness”, but about “unwisdom”, which indicates that for him the realist considerations were those that mattered. It was due to realist culture that war was not declared on Finland already in September, October or November. In the end, the opposition of the Labourites faded away and the Prime Minister remained alone in his conviction about the “unwisdom” of satisfying

Stalin's wishes and declaring war on Finland (and inevitably on Hungary and Romania). Eventually, it was not democratic *versus* realist argument, but Eden's realism *versus* Churchill's realism.

The declaration of war on Finland took three months and 14 War Cabinet meetings. Without a doubt, this is a clear example of restraints imposed by democratic institutions. But the motives of the decision makers were predominantly connected with realist considerations, and those that were not could only partly be associated with democracy in Finland. Such were the Labourites' motives of not trusting Soviet communism and solidarity with Social Democrats in Finland. Two other non-realist motives were: (1) the desire not to treat Finland unjustly (it would be unjust if war would be declared only on Finland, but not on Hungary and Romania who had invaded the Soviet Union in a "far more flagrant manner") and (2) the desire not to go against public opinion (not so much in the belligerent United Kingdom, but mainly in the neutral United States and Sweden, who felt sympathy towards Finland because Finland's war with the Soviet Union was considered justified and the Finns had earned respect by bravely fighting off Soviet aggression in the past). There is no doubt that such motives helped to restrain the War Cabinet from declaring war on Finland despite the fact that neither motive was directly connected with Finland being a democracy. If there was something in Churchill's motives that was not purely realistic, then it was his sense of justice that did not allow him to treat Finland in a worse manner than other German allies (even though Stalin demanded this). So it was about justice at least as much as it was about democracy. But "just peace" could not have saved Finland any more than democratic peace did. The position of the War Cabinet from the very beginning was that their alliance with Stalin was superior to other considerations, realist or non-realist. Even if the actual events had turned out differently and the declaration of war had been avoided in December 1941, we could not claim that this would have been because of the democracy principle but rather because of not realising the full potential of the realist principle.

KEYWORDS: democratic peace, Finland, United Kingdom, declaration of war, 1941.

AGO RAUDSEPP (b. 1968) is a Ph.D. student at the Institute of History and Archaeology, University of Tartu.*

* Correspondence: Institute of History and Archaeology, University of Tartu, Ülikooli 18, 50090 Tartu, Estonia. E-mail: ago.raudsepp@ut.ee